


# BALKANLARDA ANLATILAN BEKTAŞİ MENKİBELERİNDE İSLAM ÖNCESİ İNANÇ UNSURLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

 Davut KILIÇ<sup>a</sup>

## Özet

Türklerin dinlere karşı duydukları ilgi dünyadaki büyük dinlerden çoğunu buldukları coğrafyaya göre, art arda ya da aynı anda benimsemelerine neden olmuştur. Türklerin diğer dinleri kabul etmeleri neticesinde eskiden kalma inançları birden kaybolmamış, bu inanç ve geleneklerin izleri ve etkileri birçok konuda merkezden taşraya doğru gidildikçe ton değiştirerek günlük hayatın içerisinde daha belirgin hale geldiği müşahade edilmektedir. Binaenaleyh eski dünyanın tanınmış ibadet yerlerindeki dinsel törenler çoğunlukla yöresel eski dinlerin kalıntılarını da yansıtır. Daha da önemlisi fatih bir ırk veya bir misyoner örgütünün dinsel üyeleri tarafından yabancı ülkelere getirilen yeni dinsel söylemlerin gücü ile yerli dinsel törenler biçim değiştirerek yeni dinin malı olur.

Türklerin velilik ile ilgili dinî düşüncelerinin kaynağı, İslâm'a kadar; ağırlıklı olarak atalar kültü, Şamanizm sonra kısmen etkili olan, Hristiyanlık, Budizm, Mazdeizm ve Maniheizm gibi inançların etkisiyle oluştuğu gözlenmektedir. İslâm'ın Türk halkları arasında tasavvufi boyutuyla kabul görüp yaygınlaşması ve gelişmesi XII. yüzyıldan itibaren Müslüman Türk evliya tipini de etkilemiştir. Bundan böyle gelecekte haber veren, hastaları iyileştiren, göklerde uçabilen ve ateşte yanmayan bir evliya tipi İslam dairesi içerisinde dinî ve tasavvufi metinlerde yerini almıştır.

Çalışmada, Türk kökenli halkların inanç tarihine bir nebze de olsa katkıda bulunabilmek için XVII. yüzyıl büyük Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin Balkanlarda kayıt altına aldığı, Bektaşî menkıbelerinden hareketle, İslam öncesi inanç unsurlarını irdeleyerek kutsalın değişen morfolojisi, tarihi gelişimi ve dinler arasındaki senkretizm, ana hatlarıyla değerlendirilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Bektaşîler, Balkanlar, Türkler, Şamanizm, Menkıbe, Motif



## AN ESSAY ON THE PRE-ISLAMIC BELIEFS NARRATED IN THE LEGENDS OF BEKTASHI ORDER IN THE BALKANS

### Abstract

General concern of the Turks about religions all over the World caused to convert some of them such as Buddhism, Judaism, Christianity, Manichaeism and Islam sometimes in the same geography or in the same period. However, they have protected their own traditional thoughts related to national religion that is

<sup>a</sup> Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, dvtkilic38@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 02.09.2021, Makale Kabul Tarihi: 10.09.2021

traditional Turkic religion called in general religion of Celestial God. Traces of this religion have lived in newly converted religion by means of in daily life or in narrations. Therefore all this kind of elements have been imported into newly converted religion, and combined as a new form as in the real elements.

The main source of thoughts of the Turks related to saint cult is related to ancestor cult inspired mainly from traditional Turkic religion and shamanistic aspects in it, and also from the impressions of Buddhism, Judaism, Christianity, Manichaeism and Islam in some facts. Acceptance of Islam among the Turks particularly from the theosophical aspect of view has impacted on the cult of saint, and improved and disseminated in daily life and in the literature. For instance a Muslim saint's flying in the sky, healing all kind of illnesses, not burning in a fire and giving news from future are seen in religious texts.

In this essay, in order to contribute to the history of beliefs of the Turkic peoples we will survey on the narration of the traveller Evliya Çelebi who noted Bektashi legends narrated in the Balkans in the XVII<sup>th</sup> century. An analysis is also going to be done from the points of pre-Islamic Turkic aspects and syncretism among the religions, and its historical progress and morphologies.

**Keywords:** Bektashis, The Balkans, The Turks, Şamanism, Legends, Motif



## Giriş

Dinsel etkileşim süreçleriyle ilgili bir kavram olan "senkretizm", farklı yaklaşımlara göre değişik anlamlar kazanmakla birlikte genelde dilimizde bağdaştırıcılık olarak kullanılır, karışmış veya melez olanı bildirir. Bir başka ifadeyle farklı inanç ve kültürlere ait bir takım sembol, söylem veya kültürlerin yeni bir inanç ve kültür havuzunda eritilmesi olarak açıklayabiliriz. Bunların yerden yere, topluluktan topluluğa değişik biçimler ve içerikler göstermeleri de mümkündür. İnanç'ın, sözlük anlamı ise "kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi" demektir.

Eğer biz din olgusunu anlayacaksak, mitler, törenler, tanrılar, halk inançları gibi delillerin her bir kategorisi, bizim için gerçekten çok önemlidir. Her bir fenomen, tarih içinde olup başka yerde aranmaz. Ele alınan her kutsalın tezahürü, aynı zamanda tarihi bir gerçektir. Hatta en kişisel ve aşkın mistik tecrübeler, ortaya çıktıkları çağın bir takım etkilerini içlerinde barındırır. (Eliade, 2005, s.25). Eski dünyanın tanınmış ibadet yerlerindeki dinsel törenler çoğunlukla yöresel eski dinlerin kalıntılarını da yansıtır. Fakat bu durum yeni dinin kalıntılarıyla karışarak ve çoğalarak değişime uğrar. Daha da önemlisi Fatih bir ırk veya bir misyoner örgütünün dinsel üyeleri tarafından yabancı ülkelere getirilen yeni dinsel söylemlerin gücü ile yerli dinsel törenler biçim değiştirerek yeni dinin malı olur (Hasluck, 1991, s.39).

Türklerin dinlere karşı duydukları ilgi dünyadaki büyük dinlerden çoğunu peş peşe ya da aynı anda benimsemelerine neden olmuştur. Elbette, Türklerin yabancı dinleri benimsemeleri sonucu eskiden kalma dinleri birden kaybolmamıştır. Eski dinleri yalnız büyük kültür merkezlerinin dışında yaşayanlarca muhafaza edilmemiş, hatta bu merkezlerde dahi eski gelenekler unutulup kayıp olmamıştır. Zaman içerisinde gittikçe daha çok unutulup kaybolan bu eski gelenekler, günümüze kadar en azından birer ilke olarak hayatta kalabilmiştir (Roux, 2011, s.9 vd.).

Bizde bu çalışmamızda Türk kökenli halkların inanç tarihine bir nebze de olsa katkıda bulunabilmek için XVII. yüzyıl büyük Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin Balkanlarda kayıt altına aldığı, Bektaşî menkıbelerinden hareketle, İslam öncesi inanç unsurlarını irdeleyerek kutsalın değişen morfolojisini, tarihi gelişimini ve dinler arasındaki senkretizmi, ana hatlarıyla değerlendirmeye çalışacağız.

### A- BALKANLARDA ANLATILAN BEKTAŞİ MENKİBELERİ

Sözlükte "övünülecek hareket" güzel iş, manasına gelen menkâbe/menkıbe kelimesinin çoğulu olan menâkıb/menkıbeler, IX. yüzyıldan itibaren derlenen hadis kitaplarında Hz. Peygamberin ashabının faziletlerine dair hadisleri ihtiva eden bölümlerin adıdır. IX. yüzyıldan sonra tasavvufta menâkıb kelimesi sûfilerin hikmetli sözlerini ve örnek alınacak faziletli davranışlarını ifade etmek için kullanılacaktır. Bu dönemde menâkıb kitapları genellikle sûfiler hakkında yazılan kitaplara dönüşmüştür. Diğer taraftan tasavvufun yanı sıra şamanların ruh ve cinlerle mücadelelerini, öbür dünyaya gidip gizli güçlerle temas kurmalarını anlatan hikâyeleri ihtiva eden en eski Türk efsane ve destanlarıyla Orta Asya'da Türkler ve bilhassa Uygurlar arasında kabul gören Budizm'deki olağan üstü güçlere sahip "aziz" telakkisi ayrıca İslamiyet'i yaymaya çalışan İranlı mutasavvıfların tasavvuf kaynaklarındaki menkıbeleri Türklere nakletmeleri, yeni Müslüman olan Türk çevrelerinde evliya menkıbelerinin teşekkülünde ve yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Şahin, 2004, s.112; ayrıca geniş bilgi için bkz., Köprülü, 1976, s.197 vd.).

Türkmen boyları arasında yetişmeye başlayan "baba", "ata" lakaplı sûfiler geçen zaman içerisinde eski "ozan" ve "kam"ların yerine geçtikleri gibi bu kelimelerin ifade ettiği kutsallığa da bürünerek faaliyetlerini devam ettirdiler. Bu babalar garip kıyafetleri, ağızlarında dolaşan kerametleri, meczubane yaşayışlarıyla eski kamların hatırasını İslami bir şekil altında yaşatmaya başladıkları gibi İslamiyet'i Oğuz boylarına basit bir şekilde anlayacakları bir lisanla ve eski kavmi an'anelere uyarlayarak anlatıyorlardı (Köprülü, 2005, s.141).

Evliyaların bir özelliği de hem yaşadıkları sürece hem de öldükten sonra akıldışı işleri başarma gücünde olmalarıdır. Başka bir deyişle Peygamberlerin olağanüstü işlerini göstermek için kullanılan "mucize" sözcüğü, menkıbelerde evliyaların yapmış olduğu olağan üstü işlerde "keramet" kelimesiyle karşılık bulur. Bundan dolayı Enbiya kıssalarında sözü geçen olağanüstü işlerden birçoğuna evliya kerametlerinde de rastlarız (Boratav, 1999, s.62; Hançerlioğlu, 1984, s.702).

"Vilâyetnâme" adın verilen Bektaşî<sup>1</sup> menkıbeleri XV. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Uzun Firdevsî tarafından yazıldığı tahmin edilen ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin hayatını, devlet adamları ve alimlerle ilişkilerini, Sulucakarhöyük'e yerleşmesini ve ölümünü anlatan Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş Velî

<sup>1</sup> Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeniçerilerin de bağlı bulunduğu en yaygın halk tarikatı Bektaşîlik ile Kızılbaşlar/Aleviler arasında sıkı bağlar vardır. Aralarında, özde olmayan, dışta bir farklılık bulunur. İki topluluk da, tarikata adı verilen velîyi, dinî bir saygı ile anarlar. Dogmaları ve inançları aynıdır. Kızılbaşlar/Aleviler, kırsal bir çevrede halk temelli özü korurlarken, Bektaşîler, kentlere yığılarak, kurumlaşmış bir tarikat oldular. Bu sosyal farklılık, giderek biri okumuş ve öbürü hemen hemen ümmî kalacak olan iki zümrenin ayrılışına yol açtı. "Her Kızılbaş, Bektaşî'dir; fakat her Bektaşî, Kızılbaş değildir." ortak görüşü buradan kaynaqlanır (bkz., Melikoff, 1993, s.117).

bu türün en tanınmış örneğidir (bkz., Gölpınarlı, 1958). Vilâyetnâme-i Abdal Mûsâ, Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan, Vilâyetnâme-i Sultan Şücâeddin, Vilâyetnâme-i Otman Baba ve Vilâyetnâme-i Koyun Baba Bektaşî geleneği içinde ortaya çıkan diğer menkıbeler arasında sayılabilir. Evliya menkıbelerini bu anlamda ilk defa M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eserinde Ahmed Yesevi ile ilgili bölümü yazarken kullanmıştır. Onun ardından Zeki Velidi Togan, Abdülbaki Gölpınarlı, Orhan Köprülü, Ağâh Sırrı Levend ve Ahmet Yaşar Ocak gibi araştırmacılar, bu eserlerin tarih, din ve kültür açısından önemini belirten çeşitli yazılar kaleme almıştır. Menkıbelerden faydalanmak suretiyle bazı tarihi olay ve şahsiyetler hakkında diğer kaynaklarda rastlanmayan bilgilere ulaşmak mümkündür. Menkıbeler ayrıca dönemin ekonomik, sosyal, kültürel, dinî özelliklerine, gelenek ve göreneklerine dair çok zengin malzeme ihtiva eder (Şahin, 2004, s.113). Bektaşî menkıbeleri, eski Türk gelenek ve görenekleri diğer dinlerin Bektaşî menkıbeleri üzerine etkileri hakkında orijinal bilgiler verir (Şahin, 2004, s.114). Yukarıda saymaya çalıştığımız menkıbelerdeki malzemelerin önemli bir kısmı din tarihi açısından da büyük öneme haizdir. Bu sebeple Evliya Çelebi'nin Balkan coğrafyasında kayıt altına aldığı araştırmamızı ilgilendiren menkıbeleri konu bütünlüğü açısından burada zikretmekte yarar vardır.

### 1. Sarı Saltık'ın Menkıbeleri

Evliya Çelebi seyahatnamenin değişik sayfa ve ciltlerinde çeşitli vesileler ile Sarı Saltık'ı kısa kısa şöyle anlatır: Belh, Buhara ve Horasan'da büyük atamız Türk-i Türkan Hoca Ahmed Yesevi<sup>2</sup> halifelerindedir. Hatta Hacı Bektaş-ı Velî Horasan'dan Anadolu'ya yönelerek yetmiş adet yüce mertebe sahibi erenler ile Bursa gazasına Orhan Gazi'ye geldiklerinde, Hazret-i Sarı Saltık<sup>3</sup> Bay ki mübarek ismi Muhammed Buhari'dir, Keligra Sultan ve Akyazılı Sultan Bursa'ya birlikte gelirler, fetihten sonra adı geçen erenler Rum diyarında Hacı Bektaş-ı Velî izniyle post sahibi olur (III/II, s.452 vd.). Sarı Saltık yani Muhammed Buhari hazretlerini Rum'a gönderdiğinde Saltık Buhari Sinop'tan Varna'ya, Varna'dan Pravadi'de Dobruca Krala gelip bir ejderhayı<sup>4</sup> öldürür (III/II, s.399).

<sup>2</sup> Ahmed Yesevi hakkında geniş bilgi için bakınız (Köprülü, 1976, s.27-118).

<sup>3</sup> Sarı Saltık hakkında geniş bilgi için ayrıca bakınız (Melikoff, 2008; Ocak, 2011; Kapusuzoğlu, Çam, t.y.; Kiel, 2009, s.147-150; Maden, 2020, s.25-69; Uçkun, 2014, s.131-144; Sarıkaya, vd., 2013, s.75-110).

<sup>4</sup> Evliya Çelebi'nin detayını vermediği menkıbe Gölpınarlı'nın hazırladığı olduğu, Hacı Bektaş-ı Velî Vilâyetnâmesinde şöyle anlatılır:

"...Saltuk, erenler seccadesi dedi, erenler bizi nereye saldırsa o tarafa yürü. Seccade, Rûm ülkesine doğru yürümiye başladı.

Seccade, Rûm ülkesine doğru yol aldı, Kaligra adlı bir kalenin yanına geldi, durdu. Sarı Saltuk, Ulu Abdal ve Kîçi Abdal'la indi, seccadeyi silkip omuzuna aldı, Ulu Abdal'a Kîçi Abdal'a, siz kapıya dolanın, ben burdan çıkayım dedi. Onlar, bunda bir hikmet var deyip dolandılar, kendisi, doğruca kalenin bedenine tırmandı. O, kayaya tırmandıkça kaya, ellerine karşı gelir, tutunurdu. Mübarek ayakları da taşta gömüldü. Şimdi bile hâlâ o kalede ellerinin, ayaklarının izleri görünüp durur.

Kale, Lâzoğlanlarından bir kâfir beğinindi. Ansızın o kalede, yedi başlı bir ejderha belirmişti. Onun korkusundan beyle halk, kaleyi bırakıp uzak bir kaleye gitmişlerdi. Sarı Saltuk, doğruca o ejderhanın üstüne vardı, bir nağra attı. Ejderha nefes aldı, kuyruğunu kııldıttı, bir kükredi. Sarı Saltuk, eline ok, yay aldı, yedi başına birer ok attı. Ejderha can acısından Sarı Saltuk'a, belinden sarıldı, sıktı. Sarı Saltuk, yanındaki kılıcı unutmuştu. Hızır'ı (Musevi, Hristiyan ve Müslüman geleneklerinde ortak olan mitolojik bir kişiliktir.) çağırdı. O sıralarda Hünkâr, "Kızılca Halvet"te oturmuş, Hızır peygamberle sohbet ediyordu. Hacı Bektaş, Sarı Saltuk çağırınca, Hızır'ım dedi, Sarı Saltuk'u ejderha bunalıtı, kılıcını unuttu, tez imda dına ye tiş, kılıcını hatırlat. Hızır,

Sarı Saltık Muhammed Buhari hazretleri Hacı Bektaş-ı Velî ile Horasan'dan çıkıp Anadolu'ya yöneldiklerinde Bektaş-ı Velî'nin izniyle Babadağı mahallinde yurt edinip, Leh, Cek, Nemse, İsfec ve Moskov memleketlerinde Saltık adıyla seyahat ederek meşhur olmuştur. Gizlice nice yüz bin kefereyi İslam dini ile şereflendirip bütün kâfiristanı kendisine inandırmıştır. Sonunda önceki vatanı olan Babadağı'nda yerleşmiş<sup>5</sup> öldüğünde de oraya gömülmüştür. Bayezid-i Velî onu rüyasında görüp bu şehri ona vakıf etmiştir.<sup>6</sup> Yine bu şehri Eflak elinden Yıldırım Bayezid Han, daha sonra Sultan II. Bayezid Han fethetmiştir. (III/II, s.467 vd.)

Evliya Çelebi, 1652 yılında Melek Ahmet Paşa'nın mahiyetinde Özü eyaletine giderken Pravadi şehri yakınlarında Seyyid Sarı Saltık Bay'ın ziyaretgâhını anlatırken aşağıdaki menkıbeye yer vermiştir.

"Bu Pravadi şehrine yakın Kazan balkanı dediklerinin aslı Muhammed Buharî ki Sarı Saltık'tır. Onlar bir ejderi katledip bir rahip "Ben öldürdüm" diye yiğitlik iddiasında bulununca Muhammed Saltık Bay teklifiyle papas ile ikisi bir kazana girip kazana ateş edip papas keşkek gibi piştikten sonra Saltık Bay taşra çıkıp ancak mübarek alını birazcık terlemişti.

Bunun üzerine nice bin küffar imana geldi. Kendileri bu kerametten sonra Leh ülkesine gidip bütün kâfiristanda namı sanı söylenip muhabbet ettiklerinin aslı odur.

Seyahatten sonra yine bu Pravadi mahallinde kazanda pişirildiği mahalde vefat etti. Kendilerinin vasiyetiyle yedi tabuta koyup yedi kral yedi tabutu alırlar. Mübarek cesedinin birini Babadağı'na getirip taptaze defn ederler. Biri İdrivne kral Edrine yakınında Babaeskisi'nde defn ederler. Günümüze kadar defn olunaldan beri gece gündüz kandili sönmemiştir. Kandilin gece gündüz sönmeden yanması Bir tabut Moskov diyarında, bir tabut Leh diyarında...

hemen kalktı, Kalıgra'ya vardı, mızrağıyla ejderhaya vurdu, mızrak, ejderhayı deldi, öte yanındaki kılıca dokundu. Ondan sonra Sarı Saltuk'a, ey gerçek er dedi, yanındaki kılıcı çekip başını kessene. Sarı Saltuk, hey Hızır'ım dedi, çağırdığım erenler hakkı için kılıcım hatırımdan çıkmış, yoksa sana zahmet edip çağırma zdm. Tahta kılıcı çekip ejderhanın birer birer yedi başını da kesti, Hızır'la vedalaşıp yola düştü. Hızır'ın izi, hâlâ meydandadır.

Ulu Abdal'la Kiçi Abdal, kalenin kapısından dolanıp geldiler. Ejderhanın öldürdüğünü gördüler, Sarı Saltukla buluşunca, gazân mübarek olsun dediler. Sonra hep beraber kaleden çıkıp yola düştüler. Sarı Saltuk, ejderha savaşında peksusadım dedi. Dört yana baktılar, su bula madılar. Sarı Saltuk, eliyle dört beş yer kazdı, kazdığı yerlerden, bir de ğirmeni döndürecek kadar arıduru bir su çıktı; akıya başladı. Sonra bir çoban buldular, onunla, kalenin beyine, ejderha öldürüldü diye haber saldılar, kalenin beyi gelip ejderhanın öldüğünü gördü, Sarı Saltuk'a candan gönülden muhip oldu ve imana geldi." (1958, s.46 vd.)

- <sup>5</sup> Evliya başka bir ciltte Sarı Saltık'ın Babadağ yerleşimini şöyle anlatır: Sultan Sarı Saltık Bay Maskov memleketindeki Heşdek kavmini ve Leh memleketinde bütün Lipka kavmini İslam ile şereflendirip ancak Saltık adında bir papazı İslam'a getiremez. Sonunda Sarı Saltık'ı, Seyyid Muhammed Buhari katledip onun esvaplarını giyip "Ben Saltıkam" deyip nice yıl Leh kâfiri diyarında o kıyafetle seyahat ederek gelip bu Yeni Salacık Kalesi'ni fethedip Lipka kavmiyle Seyyid Muhammed Buhari yani Sarı Saltık Bay bu kalede Bektaşî köçkleriyle ilk defa burada vatan ederler. Baba şehri içinde yatmaktadır. Büyük evliyalar menkıbeleri içinde kırk forma toplanmış menkıbeleri vardır (bkz., 2010, V/I, s.308).
- <sup>6</sup> Bayezid-i Velî, Sarı Saltık Sultan Türbesi'ne bitişik büyük bir Ulucami yaptırmıştır. Gayet kalabalık ce maate sahiptir. Bu cami, imaret, medrese, han, hamam, kervansaray, Sarı Saltık Sultan Türbesi ve 100 adet dükkân, tamamı Bayezid-i Velî Han'ın hayratıdır. Ayrıca Sarı Saltık Sultan Tekkesinde olan kervansarayda her gece 100-200 atlı konaklar (bkz., E. Çelebi, 2006, III/II, s.472).

Sözün kısası Seyyid Muhammed Saltık Bay'ın yedi yerde gömülü olmasının aslı odur. Bazı sapık inkârcılar "Saltık adında bir papas imiş" derler<sup>7</sup>. Hâşâ sümme hâşâ.

O Saltık papas bunların adıyla Hıristiyanları saptırırdı. Muhammed Saltık Bay kıyafet değiştirerek avare şekilde gezerek Leh diyarına varıp o sahte Saltık papası öldürdüğünü Rumlar da tarihlerinde gerçekte olduğu şekilde yazmışlardır.

Temiz soy Seyyid Muhammed Buharî'dir ki Sultan Bayezid-i Velî ile Sivasî Kara Şemseddin iki din sahibi velînin görüşüp karar vermesiyle Muhammed Saltık Bay kabri üzere türbe, cami, medrese, han ve hamam yapıp Babadağ'ı şehrini o sultana Sultan Bayezid vakf etmiştir ki Bayezid-i Velî'dir.

Nice keşif ve kerametleri, Moton, Koron ve Kili ve Akkirman kalelerinin fethinde açıkça görülmüştür.

...Saltık Bay Muhammed Buharî hakkında uzun dillilik eden Allah saklasın bundan böyle dilsiz olur. Hâşâ sümme hâşâ, ama yine sadede dönelim.

Adı geçen Pravadi yakınında Kazan balkanında Muhammed Buharî'nin kazanda kaynadığı amber, kokulu toprak bir harman büyüklüğü kadar kuru otsuz bir topraktır. Asla yeşil renkli bir kamış ve bir ot bitmesi ihtimâli yoktur. O mahalde büyük bir mezarlık vardır. Bütün ölüleri nice yüz seneden beri hâlâ taptaze pirinç halfası otuyla sarılmış dururlar. Lâkin kefen ile toprak içinde gömülü değillerdir. Bazıları Sarı Saltık ile Rumeli'ye gelenlerdir, derler. Bazıları boylarının uzunluğundan "İskender kavmidir ki o zamanda cesedi hasıra sarıp gömerlerdi" derler." (III/II s.404 vd., 625, 627).

Evliya 1652 Şubat'ında Özü eyaleti kasaba ve köylerini gezerken uğramış olduğu Babadağ şehrinde Sarı Saltık Sultan'a ait olan ziyaret yerinde aşağıdaki menkıbeyi anlatmıştır.

"Evvêlâ şehir içinde sırlar menbaı, dindarlar mercii, sıddik âmil, gerçek âlim Hazret-i Sultan Sarı Saltık Muhammed Buharî: Temiz Irktan (Peygamberimizin soyu) olduğuna şüphe yoktur. Hatta Gelibolulu Muhammediyye sahibi Yazıcıoğlu bir risalesinde soyu sopuyla Saltık Bay Sultanı anlatmıştır. Zira onlar Fatih zamanında olduğundan Hacı Bektaş'a ve Sarı Saltık'a yakın zamanda yaşadıklarından menkıbelerinde ayrıntılarıyla yazmıştır.

Ken'an Paşa Özü valisi iken bir kaç sene Babadağ'ında muhafazada iken gayret edip Yazıcızâde menkıbelerinden ve diğer Tohtamış Han fütuhatından Sarı Saltık Sultan'ın menkıbelerini ve kâfiristanda kıyafet değiştirerek ettiği gazalarını Ken'an Paşa 40 kürras (forma) kadar bir Saltık Bay menkıbeleri yazmış ki diller ile anlatılmaz bir akıcı, tatlı, yer yer şiirlerle süslenmiş fasih ve beliğ Saltukname adında bir tarihtir.

Meğer Ken'an Paşa merhum hattat imiş. Hattat Demircikulu tarzında bir reyhanı hattıdır ki sanki Yâkût-ı Musta'simî hattıdır. Zira aziz hakkında inkârcılar nice dedi kodu - edip "Saltık adında bir rahip idi" diye iftira ederek günahkâr olmuşlardır.

<sup>7</sup> Bu konuda geniş bilgi için bkz., (Melikoff, 2008, s.83 vd.).

Evet, Leh vilâyetinde Daniska iskelesinde Saltık adında bir rahip var idi. Onu, gidip dine davet etmiştir. İslâm'ı kabul etmediğinden Saltık Bay, Saltık rahibi odasında öldürüp onun elbisesini giyerek gizlice sapık yolda kalan Tanrı kullarını İslam ile şereflendirmiştir. Seyahat ile ünlenip Babadağı'nda Tanrı'nın rahmetine gitti, diye nice tarih kitaplarında ve güvenilir Yazıcızâde menkıbelerinde yazılıdır."

Aynı mekânda kaleme alınan Sarı Saltık'ın başka bir menkıbesi

"...Bayezid Han'a Çulcu Baba derler idi. Tâ bu derece uzlet sahibi (köşesine çekilmiş) Bayezid-i Velî iken Kili ve Akkirman kalelerine doğru gittiklerinde Babadağı'na gelip,

"Aya Babadağı niçün derler" diye sorarlar. Memleketin ileri gelenleri ve büyükleri,

"Padişahım, eski zamanda bu şehir içinde Sarı Saltık adında nur dolu bir türbe var idi. İnkârcılar türbesini yerle bir edip üzerine çer çöp ve pislik dökerek mübarek kabri kayboldu." Dediklerinde hemen Bayezid-i Velî o çöplük olan yere varıp bir seccade üzerinde Kara Şemseddin ile ikişer rekât namaz kılıp istihare (bir işin hayırlı olup olmayacağını anlamak için duâ edip namaz kılarak uykuya yatma) niyetiyle uykuya dalarlar. Hemen anında Saltık Sultan sarı sakallı ve sarı benizli yeşil sarığıyla belli olup,

"Bayezid hoş geldin! Salsal tahtı olan Akkirman ve Kili Kalesi ve Kamerülkum çölleri olan vilâyetleri Boğdan küffarı elinden savaşız "fetahtâ" tarihinde feth edip evlâdın Mekke ve Medine sahibi olup beni zillet toprağından kurtarırın." Deyince derhâl Şemseddin ile Bayezid Han uykudan uyanırlar. Bayezid Han,

"Efendi, istiharende gördüklerimizi birer kâğıda yazıp şeyhüslâma gönderelim" der.

Bayezid Han ve Şemseddin Sultan birer yanızlık köşesinde gördükleri rüyaları yazıp mühürleyerek şeyhüslâma gönderirler. Tanrı'nın hikmeti ikisinin de gördükleri bir rüya! Hemen müftü;

"Padişahım, o mahalle bir büyük türbe edesiz!" diye buyurduklarında hemen seccade yerini temizlerken bir mermer sanduka ortaya çıkar. Sanduka üzerinde,

"Hazâ kabru Saltık Bay Seyyid Muhammed Buharî, [Saltık Bay Seyyid Muhammed Buharî'nin kabridir]" diye Tatar yazısıyla bir çeşit eski yazı yazılmış.

Hemen mimarları ve mühendisleri toplayıp nur dolu türbeye, bir camiye ve diğer hayrat ve hasenata başlarlar.

Gerçekten de Bayezid Han Kili ve Akkirman'ı "fetahtâ" [889/1484] tarihinde savaşız feth edip Salsal ve Kamerülkum tahtı fatihi olur. Yine zaferle dönüşte Babadağı'na gelip bir sene orada kışlar.

Dört tarafa nizam ve intizam verdikten sonra Babadağı şehrini imar edip bütün hayrat ve hasenatları Baba Sultan'a hibe eyler. Hâlâ Babadağı, Baba Sultan hâssıdır.

İmdi azizim Bayezid-i Velî böyle büyük velî ahiret padişahı iken bâtın ilmiyle ona malum (belli) olmadı mı ki Saltık Sultan kim ola. Eğer kötü ola bir kötü isimli olsa niçin bu kadar Allah'ın vakfı malı kötü isimli olan kimse uğruna boş yere sarf ederdi.

Özellikle kutupluğa ayak basmış Kara Şemseddin Sivasî de o işe memur idi. Onlara da belli olup dürüstçe tanıklık etti. Fatih ile Akşemseddin, Bayezid Han ile Kara Şemseddin ulu sultanlardır. Allah sırlarını aziz etsin" (III/II s.474 vd.).

Evlîya Çelebi bu kez de Atina'dan Mora vilayetine gittiğinde, vilayetin sancaklarından olan Ballıbadra şehrini gezerken Sarı Sıddık Baba'nın (Sarı Saltık) ziyaretgâhına uğradığında bu menkıbeyi kaleme almıştır.

"Rum kefereleri de ziyaret edip "Bizim İsvet Nikolamız olan Sarı Saltık Sultan budur" derler<sup>8</sup>. Türbedarlarına adaklar verip ziyaret ederler. Bütün hâkimler kesinlikle yasaklayamadılar.

Kısa hikâyeye: Bu aziz Vostişçe şehrinden İnebahtı Körfezi'ni karşıya geçmek istediklerinde gemiciler azizi gemiye almayıp giderler. Hemen Sarı Saltık Sultan eteğine deniz kenarından kum doldurup denize döke döke kayığın ardi sıra gider. Hemen gemiciler görürler ki o gönlü yaralı derviş deniz üzerinde 2 bin adım doldurup gelir. Hemen kayıkçıların akılları başlarından gidip eğer derviş böyle denizi doldurursa boğaz kapanıp kendilere kâr yeri kalmaz. "Bre dede git kayığa gir" diye kayıklarına alıp İnebahtı'ya geçirirler.

Onun için hala Vostişçe tarafından bir mil kadar yer kumsal burundur ki ucunda bir hanı vardır. Mora'dan İnebahtı'ya iskele o burundadır. O keramet bu Badra'da yatmakta olan Sarı Sıddık [Saltık] Sultan'ındır. Nice keşif kerametleri daha vardır, ama bu kerameti gösterdiği için ahirete göç etmişlerdir. Gerçekten Rum tarihlerinde çok menkıbeleri yazmışlardır. Onların yazdığına göre bu zat Osmanlı'nın Osmancık padişahı asrında Hacı Bektaş-ı Velî halifesi imiş, öyle yazmışlar" (VIII/I s.286 vd.).

## 2. Akyazılı Sultan'ın menkıbesi

Evlîya Çelebi 1652 Şubat'ında Özü eyaleti kasaba ve köylerini gezerken Batova Sahrasında bulunan Akyazılı Sultan türbesini anlatırken aşağıdaki menkıbeyi kaleme almıştır.

"Aziz hazretleri, Orhan Gazi zamanından tâ II. Murad ki Fatih'in babası Koca Murad Han'dır ki, iki kere padişah olmuştur, onların zamanına dek adı geçen aziz hayatta kalmıştır. Onlara inanlardan Gazi Mihaloğulları'ndan Arslan Bey, daima azizin hizmetinde yanmış yakılmış âşık köle gibi kulağı halkalı kölesi idi. Merhum aziz hayatında bir tarafa gitmek istese, adı geçen Arslan Bey'e binip dağ taş, ova, bağ, bahçe, çöl ve sahra geçerek bazı zaman gazaya gidermiş. Arslan Bey'e bazı fukaralar sorarlarmış ki,

"Sultanım aziz hazretleri sizi eğerleyip bindiğinde bizler yaya olarak size yetişemeziz. Bu ne Tanrı sırrıdır?" dediklerinde Arslan Bey de,

"Vallahi ben de ona hayranım ki, Cenâb-ı Bân bana büyük bir kuvvet verir ki kendimi başka türlü bulurum ve asla yorulmak nedir bilmem" derlermiş. Hâlâ azizin bindiği Arslan Bey'in arkasına vurulan

<sup>8</sup> Boratav'a göre elbette bu mezarların büyük bir kısmı Anadolu'nun ve Balkanların Müslümanlaşması ve Türkleşmesi öncesinde de aynı yerlerideydi. Türkler de aynı kutsanmış yerlere, orada gömülü bulunan kişilerin efsanelerini de kullanarak kendi kutsalhatta efsanevi kahramanlarını yerleştirmişlerdir (2012, s.71).



insan eğeri takımları ile türbede açıkta durur. Nice böyle keşif ve kerametlerden sonra Akyazılı Sultan, Sultan II. Murad Han zamanında ahirete göç etmiştir. Adı geçen at Arslan Bey, bu aziz zatı adı geçen kestane ağacı altında defn edip üzerine o nur dolu türbeyi yapmış, karşısına da bir Bektaşî Tekkesi inşa etmiştir ki bu dönüp duran dünyada benzersizdir" (III/II s.454 vd.).

### 3. *Hüsam Dede'nin menkıbesi*

Evliya 1660 yılında Melek Ahmed Paşa ile birlikte Banyaluka'dan Rumeli'ne geçerken uğramış oldukları Dobniçe kasabasının özelliklerini sayarken tekkelere geldiğinde Bektaşî tekkesi olan Hüsam Dede'nin menkıbesini şöyle nakleder.

"Tekke şeyhi Hüsam Dede ilimleri tekmil etmiş bir yaşlı canlar canıdır. Azizin kerameti odur ki merhum aziz Gazi Orhan asrında Hacı Bektaş hazretleri izniyle bu şehre gelip misafir olduklarında bu şehir o zaman kefere elinde imiş. Kral avlanmaktan gelirken bu tekke mahallindeki ağaçlığa uğrayıp görse ki bir alay abdâllar def ve kudümlerini çalıp Âl-i Abâ ayini ederler. Kral bunlardan hoşlanıp avladığı geyiğin birini bu dedelere verip, "Tiz pişirin bile yiyelim" diye kral dedeler ile oturur. Hemen merhum aziz sığınını temizce soyup bir kuru çam ağacına geyiği geçirip meydana kor. Bütün fukara def ve kudüm çalarak tevhide başlayıp ot yanmadan tütün tütmeden tevhid ateşi ile göz açıp kapayıncaya kadar kralın gözü önünde çiğ sığın tandırda pişer gibi pişer. Kral da yerken hemen kebab şişi olan kuru çam ağacını aziz yere bismillah ile saplar, o an o şiş ağacı yeşerip yemyeşil bir çam ağacı olur. Hâlâ azizin türbesi önünde göklere baş uzatmış bir çam ağacıdır ki bu şehirde değil çevredeki köy ve kasabalarda öyle çam ağacı yoktur. Kral bu ateşsiz geyik piştiğini ve kebab şişi kuru ağaç iken yemyeşil ağaç olduğunu görünce cümle tabileriyle imana gelip Orhan Gazi'ye Dede ile gidip biatini yeniler, yine Dobniçe şehrine gelip nice zaman yaşar. Hâlâ Dede Sultan ile Melik Habib birlikte medfunlardır ki hâlâ gönül erbabının ziyaretgâhıdır" (V/II s.787 vd.).

### 4. *İdris Baba'nın menkıbesi*

Evliya 1073 Zilkade 23 Cuma (29 Haziran 1663) günü Belgrad'dan Ungurus ve Alman vilayetine giderken Peçoy şehri ziyaret yerlerini gezdiği esnada İdris Baba ziyaretgâhını ve menkıbesini kaleme almıştır.

"Peçoy mezarlığı içinde nurlu kabri üzerinde bir yüksek kubbe olarak yapılmış türbedir. Hâlâ gönül erbabının ziyaret yeridir. 1000 tarihinde hayatta olup nice bin çeşit keşifleri ve kerametlerini nice ihtiyarlar, sohbetleri şerefiyle şereflenler nakl ettiler. Bu kerametlerinden biri, Bosna Veziri Hasan Paşa'ya haber gönderip:

"Bin başında, başına yüz bin baş kâfir üşüşür. Kel başına merhem sür. Kâfir başlarıyla baş başa tokuşursun. Tüm kâfirleri tabura sür durma kır, başlarını Selim oğlu Hünkâr Mehmed'e gönder, durma. Bosna'da yedi yıl dur. Şayet olasın berhordar-ı mağfur" diye bu gibi oğuzâne Boşnak lehçesiyle Hasan Paşa'ya haberi varır. Tanrı'nın hikmeti 1000 tarihi Muharremi 1'inde (19 Ekim 1591) Zirin, Hırvat, İslavin, Korol, Mekemorya, Dodoşka, Pirmorya ve Venedik kâfirlerinden 100.000 adet kefere ve fecereler Bosna serhatlerinden Yenihisar yakınında Küpe Nehri altında Hasan Paşa üzerine gelip öyle şiddetli bir savaş olur ki hâlâ dillerde söylenir.

Allah'ın emriyle kâfir bozguna uğrayıp Müslüman gazileri kâfirleri kırmaya başlayıp kırmaktan yorgun düşerler. Bu arada Peçoylu Baba İdris elinde bir ip ile asker içinde gezip, "Bre biz kırduyuz, bre şimden geri kâfiri bağlıyor durmuyor esir ediyor" diye Boşnakça bağırıp gezer.

Daha sonra Müslüman gaziler kâfirleri kırmaktan vazgeçip 41.000 esir, 46.000 kelle, bu kadar top, cebehane ve güller alıp ganimet olur.

Fetihten sonra İslâm ordusu içinde Peçoylu İdris Baba'yı ararlar, nam ve nişanından bir eser göremezler. Daha sonra Peçoylulardan sorarlar.

"Baba İdris sizinle cengde bile mi idi" derler. Onlar da,

"Yok görmedik. Baba İdris ceng günü Peçoy şehrinde aşure yemeği pişirip halka dağıtırdı" derler. İşte bu gibi keşif ve kerametleri hesapsız Hak kapısı abdalı bir yiğit er imiş. Aynı anda ayrı yerlerde görünme o sene o da vefat edip Hakk'ın rahmetine gitmiş" (VI/I s.259 vd.).

##### 5. *Baba Miftah'ın menkıbesi*

1073/1663 tarihinde Evliya Budin eyaletindeki imaretlerden söz ederken sıra tekkelere geldiğinde Baba Miftah'ın menkıbesini şöyle anlatır.

"Bu benzersiz tekke hemen Gül Baba ile Veli Bey İlcası yakınında Tuna Nehri kenarında bir Bektaşî irfan mektebidir. Bizzat Baba Miftah hazretleri bir kubbecik içinde yatmaktadır. Bu sultanın nice yüz menkıbeleri vardır. Bunlardan biri Süleyman Han İstanbul'da uyurlarken bu

Baba Miftah Süleyman Han'a,

"Al bu miftahları (anahtarları) kalk Budin'e gidelim. Bu anahtarlarla Budin kapısını açalım" deyince hemen Süleyman Han uykudan uyanır. O gece yarısında Hasoda'ya insan, cin ve peri giremez iken görse ki camekânı kapısında bir gönlü yaralı derviş durup:

"Al Süleyman'ım Budin'in anahtarların" deyip 40 adet anahtar Süleyman Han'ın eline verip saray içinde kaybolur.

Hemen Süleyman Han sabahleyin tuğları Davutpaşa Sahrası'na çıkarıp atını Budin'e doğru çevirip menzilleri katlayarak Budin'e gelip hamd olsun feth edince Süleyman Han tüm anahtarları Budin'in her kapısına uyar bulur. Derhâl Baba Miftah Süleyman Han huzuruna gelip,

"Aferim kapıcı baba, gazan mübarek olsun" deyip padişah huzurunda ruhunu teslim edip buraya defnederler. İsmi Baba Şaban iken "Baba Miftah" diye ad verdiler, Allah rahmet eylesin" (VI/I s.326.).

##### 6. *Aziz Veliyyullah'ın menkıbesi*

Evliya Yenişehir'den Kesendire ve Koloz taraflarına giderken Mudunuç Kalesi evliyalarını ziyareti esnasında bu menkıbeyi kayda almıştır.

"Kerbela Çölü olayından sonra Emevilerden Yezid, Hazret-i Hasan ve Hüseyin soyuna ihanet ve hıyanet eylediklerinden bu Sultan Veliyyullah vatanı terk edip Rum erenlerinden olmak arzusuyla âlemi

gezip dolaşarak bu Mudunuç şehrine gelir. Meğer o asırda bu büyük şehir İspanya kralı elinde imiş. Bu Sultan Veliyyullah tevhid-i sultani edip def ve kudümlerini çalarak kralla buluşurlar. Kral, bunların kim olduklarını sorup soy soplalarını öğrenince,

"Siz benim ülkemde nişlersiz ve niçin bu vilayete ayak basıp ezan okuyup tevhid ettiniz? Sizden sonra bu vilayet Türk kavmi ayağı basmaya sebep olup yol göstermeye geldiniz" diye melun kral öfkeye kapılıp Sultan Veliyyullah'ı bir büyük top içine koyup ateş edecek mahalde aziz tam itikatla Kur 'an-ı azimden; "Biz de: 'Ey ateş, İbrahim'e serin ve esenlik ol! ' dedik" [Kur'an, Enbiya, 69] ayetini tilavet ederken top yanında bütün dervişler tevhid-i erreye başladıklarında hemen cehennemlik kâfirin kararı kalmayıp topa ateş attıklarında Allah'ın emriyle İmam Veliyyullah havaya uçup alev alevden havada gözüküp,

"Ya Allah! Ya Hafız!" sesi duyulur. Allah'ın emriyle havadan yere iner. Nazik vücuduna bir zarar isabet etmeyip ayakta durup Rabb'ine ibadete başlayınca azizin bu halini gören bütün kâfirler seğirtip o an yedi bin imansız kâfir kelime-i şahadet getirip iman sahibi ve azizin müridi olup kulluğa dururlar.

Kral da bu hali görüp o dahi şahadet parmağını götürüp kelime-i tevhidi okuyup İslam ile müşerref olur. Bütün ailesi evladı da mümin olur. İlk defa Rumeli'de İslam ile müşerref olan bu Mudunuç halkıdır.

Sonra azizin bütün yiyecek ve içeceklerini verip toptan düştüğü yere hala mamur olan bu büyük tekkeyi yapar. 7 iklim kâfirleri gelip azizi görür oldular. Bu aziz de kerameti açıkladıktan sonra yaşamayıp ahirete göçünce nice bin dervişleri merhum azizi bu dergâhta defnedirler. Hala bütün halkın ziyaretgâhı, bir ulu Hacı Bektaş-ı Velî dervişleri tekkesidir" (VIII/I s.222 vd.).

### 7. *Osman Baba'nın menkıbesi*

Evlıya Ohri'den İstanbul'a dönerken İstanımaka Kalesi'nde konakladığında Osman Baba'nın tekkesini ziyaretinde bu menkıbeyi anlatmıştır.

"Evvela zübdetü 'l-ahbtib, kıdvetü 'l-ashab, kutb-ı mülk-i vilayet, mehbıt-ı nokta-i icabet, amil-i âli-maye hasıl-ı ömr-i giranmaye, zübde-i evliya, umde-i asfiyd yani eş-Şeyh tarfk-i Al-i Abd Hazret-i Gazi Osman Baba: Bizzat Hazret-i Türk-i Türkan Hoca Ahmed Yesevi hazretleri bunların künyelerini Gazi Osman Balı buyurmuşlar idi. Onun için uzun süren hayatı gaza ile geçip alem seyyahı idiler.

Bizzat bu Osman Baba Sultan, temiz Ehl-i Aba soyundandır. Musa Kazım hazretlerinin 7. oğlunun oğullarından Seyyid Ali'dir, onun oğlu Seyyid Hüsameddin'dir, onun oğlu bu Hazret-i Osman Baba'dır ki hasip nesip soylu temiz kandan olup seyyid olduğuna şek ve şüpheyoktur. İlk başta Belh u Buhara'dan kendileri Hazret-i Hacı Bektaş-ı Velî ile Hoca Ahmed Yesevi'den izin alıp Osmanoğlu'na yardıma gelip Orhan Gazi ile Bursa fethinde bulunur. Daha sonra onun zamanında Orhan Gazi oğlu Süleyman Beşe ile meşveret edip Süleyman Beşe'den önce 300 nefer fukaralarıyla ilk defa bu Osman Baba Rumeli'ye ayak basıp def ve kudümünü döverek, gülbang-ı Muhammedi çekerek alem, sancak ve bayraklarını açarak doğru Edirne kralıyla buluşup Rumeli' de seyahat ederdi. Ve ayak bastığı yerler hep İslam diyarı ola, diye dua ederdi.

Ve Rumeli kâfiristanında İspanya, Nemse, Donkarkız, Danimarka, Rimpapa ve Paris vilayetlerini dolaşırken "İlahî İslam diyarı olup kiliseler Müslüman mabedi ola, bin yüzden sonra" diye nefes etmişlerdir.

Kısacası ulu sultandır ve hayli uzun yaşayıp yine seyahat ile Rum'a gelir. (---) tarihinde Gazi Hudavendigâr'a gelip İdrivne şehri fethine teşvik edip Murad Gazi, Osman Baba çabasıyla Edirne Kalesi'ni fethettiğinde birlikte olur. Osman Baba daha önce seyahatte bu nazargahı beğenip bir tekke inşa etmeyi isteyince Gazi Murad Han Osman Baba eline bir yarlık verip,

"Var fethettiğin yerlerin bir hoş yerinde ta gözün erdiği yerlere dek senin vakfın olsun" buyururlar. Osman Baba da bütün fukaralarıyla def ve kudümlerini çalarak bu mahallere gelip kâfir elinden fetheder. Gözünün erdiği, nazarının yettiği yerlere kadar hudut kesip bu dağlık, yeşillik içinde kulübeler yapıp 300 fukarasıyla bu korulukta nice bin has sohbetler eyler. Daha sonra I. Murad Han yardımı ile ilk başta bir ufak tefek Al-i Aba tekkesi yapar. Sonra kendileri de gaza mallarıyla nice büyük eserler yaparlar. Sonunda "Rabbine dön" [Kur'an, Fecr, 28] emrine uyup geçici cihandan baki sarayında karar edince mübarek cesedini burdaki tekkede defnederler" (VIII/II s.743 vd.).

## B- MENKİBELERDE ÖNE ÇIKAN İSLAM ÖNCESİ UNSURLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Terim olarak keramet; "Allah'ın sâlih, takva sahibi, velî kullarından zuhur eden olağan üstü hal" diye tanımlanır. "Bir yetkiye dayanarak iş yapmak" anlamındaki tasarruf kelimesi de tasavvufta kerametle eş anlamda kullanılmıştır. Keramet tıpkı mucize gibi tabiat kanunlarıyla açıklanamayan olağan üstü ve sıra dışı bir olay olup mahiyeti itibarıyla mucizeden farklı değildir. Aralarındaki fark meydana geliş şekliyle ilgilidir. Sûfiler kerameti, Allah Teâlâ'nın velî kuluna bir ikramı ve lütfu olarak kabul etmişler, Allah'ın kendisine itaat eden ve O'na yaklaşmaya çalışan velîlere bunu ihsan edeceğini söylemişlerdir (Uludağ, 2002, s.265; ayrıca bkz., Cebecioglu, 2009, s.697 vd.). Kulun Allah'a ulaşması ile ilgili büyük manevî bir uğraşı ve kat edilmesi gereken yol meselesi velî kavramına vücud vermiş ve bu yolda başarıya erişen kişi, velî "Allah dostu" diye nitelendirilmiştir (Ocak, 1992, s.2).

Velîlerin diğer bir özelliği de dualarının makbul olmasıdır<sup>9</sup>. Hayatta iken yaptığı dualarla ve himmetiyle insanlara faydalı olan evliyanın bu özelliği tasavvuf inancına göre vefatından sonra da devam eder, buna "tasarruf" adı verilir. Dualarının kabul edilmesi ve ferasetleriyle doğru tespitlerde bulunmaları evliyanın kerameti sayılır. Keramet Allah'ın lütfuyla evliyadan zuhur eden olağan üstü hallerdir (Uludağ, 2013, s.26).

<sup>9</sup> Genel anlamda her mümin Allah'ın dostudur ve O'nun velî kuludur. Özel anlamda velîlik ise düzenli, devamlı, kararlı ve ihlaslı bir şekilde ibadet ve kulluk eden, başta peygamberler olmak üzere takvâ sahibi bütün sâlih müminlere mahsustur. Peygamberler Hakk'ın çok özel kullarıdır. Onların vâris ve nâibleri olan evliya da Allah'ın has kulları ve dostlarıdır. Tasavvuf kaynaklarında evliya çeşitli isim ve lakaplarla nitelenmiştir. Velîler için kullanılan diğer bazı isimler şunlardır: Ehlullah, ârif, ehl-i ma'rîfet, ehl-i hakikat, âşık, abdal, büdelâ, ehl-i vuslat, hakîm-hüke mâ, ahyâr, ebrâr, şüttâr, kutub, şeyh, mürşid, gavs, üstat, mürebbî, mürid, sâlik, derviş, Türkçe'de genellikle evliya zümreleri için "eren, ermiş, hak erenler" gibi kelimeler kullanılmıştır. Türkistan ve Tataristan'da evliyaya "işân" ve "ata" denir (Uludağ, 2013, s.25).

Üçler, yediler ve kırklar Türkçede en çok bilinen evliya gruplarıdır. Velîlerin öldükten sonra da tasarruf sahibi olduklarına inanıldığından İslâm âleminin belli başlı şehirlerini koruyan velîlerin bulunduğu kabul edilir (Uludağ, 2013, s.27).

Türklerin büyük bir çoğunluğu İslamiyet'i İran üzerinden tanıyıp kabul ettikleri için olağan üstü güçlerle donanmış bir velî telâkkisiyle<sup>10</sup> renklenmiş tasavvuf kanalıyla İslam'ı tanımışlardır. Bilhassa, Mâverâünnehr'e kadar yayılmış Horasan tasavvuf mektebinin bu konuda rolü büyük olmuştur. Meselâ ilk Türk mutasavvıfı Ahmed-i Yesevî (öl. 1167), bu inanç ve kültür çevresinde yetişmiştir. Aynı zamanda göçebe Türk boyları arasında tasavvuf aracılığıyla İslâmiyet'i yaymağa başlayan ilk Türk tarikatının da kurucusudur. Bu ekolde yetişen pek çok öğrencisi Türk mutasavvıfının aynı yolla faaliyet göstermesine ve böylece göçebe Türk toplumu arasında söz konusu velî tipinin özümsemesi ve yayılmasına zemin hazırlamıştır (Ocak, 1992, s.13). Türklerin İslâmiyet'e girişinden sonra tasavvufun velî telâkkisi, Türk mutasavvıflarınca da aynen benimsendiğini yukarıda söylemiştik ancak ilerleyen zaman içerisinde Sünni kesime mensup olanlarla gayri Sünni inançtakiler arasında bir kısım farklar oluşmuştur. Bunların en önemlisi, gayri Sünni velî telâkkisinde velînin âdeta peygambere denk tutulduğu ve onun gibi söylediği her sözün mutlak kabul görmesidir (Ocak, 1992, s.5).

Türk Destan, efsane ve masal gibi anlatım türlerinde cereyan eden harikulade olaylarda sık sık tekrarlanan ve bu olaylara belli bir özellik veren bir takım unsurlar vardır ki bunlar "motif" tabir edilir. Evliya menkıbelerinde bu motifler yoğun bir şekilde gözlemlenir. Örneğin; Bir şeyi yoktan var etme, çok kısa zamanda uzun mesafeler aşma, ırmak veya deniz üstünde yürüme ve ölü diriltme gibi birtakım fevkalâde vakalardan ibaret olan bu ve benzeri unsurlar evliya menkıbelerindeki motifleri teşkil eder. Türk evliya menkıbelerinde de bu motifler çokça kullanılmış olup yakından incelendiğinde, bunların değişik menşelerden geldikleri müşahede edilir. Türklerin inanç tarihi açısından İslam'a girmezden önce, tabiat kültü, atalar kültü ve benzeri, inançları sonradan girdikleri Şamanizm<sup>11</sup>, Budizm, Zerdüştilik,

<sup>10</sup> Gölpınarlı'ya göre bütün bu olağanüstü olaylar, müspet düşünemeyen insanın dileyip yapamadığı şeylerdir. Bu bakımdan bir velîye atfedilen keramet, bir başkasına, diğer bir erene, bir başka velîye de atfedilebilir. Olay, ya aynıdır yahut pek az değişir. Yalnız yer ve şahsiyetler aynı değildir. Aradaki fark bu kadardır. Hristiyan azizi de ejderha öldürür, Müslüman azizi de, Budist azizi de. Hristiyan azizi de şu veya bu hayvanın donuna girer, Müslüman azizi de, Budist azizi de. Hepsi denizden geçer, havada uçar. Bu olağanüstü olayları ören, din, mezhep değildir. İptidaî düşüncedir, metafizik inançtır refah ve huzur dileğidir, çocukça istektir. Bu hususlarda da kişiöğlü, kim olursa olsun, nerede ve hangi dinden bulunursa bulunsun, iptidaî devirlerde aynı düşünceye sahip olduğu gibi aynı inanca da bağlıydı (1958, s.IV vd.).

<sup>11</sup> Doğrusunu söylemek gerekirse Şamanizm, bir din değildir. O ancak, gayesi, benzer olmakla birlikte görünmeyen ruhlar alemiyle irtibat kurmak ve beşeri faaliyetleri yönetmede bu ruhların desteğini elde etmek olan ve cdi ve tedavi ile ilgili metotlar bütünüdür (bkz., Güngör, 2010 s.325; 2012, s.531). Orta ve Kuzey Asya'ya ait bir olgu olmasına rağmen Şamanizm, bütün katarın dinlerinde ve tüm kültürel alanlarda uygulandığı görülür. Şaman terimi, Tunguzca'dır ve "büyücü" manasına gelir. Türklerde ortak olarak kullanılan 'kam' kelimesi, şaman anlamında dır. Yakutlar, Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler ve Moğollar şaman için başka terimler de kullanırlar (Elia de, Couliano, 1997, s.259). Sibiryâ kökenli bir sözcük olan Şamanizm, yerli kültürlerle çok yakından ilgilidir. Sihirbaz hekimin şifa verme ve ruhlar dünyasıyla teması geçmede başvurduğu Şamanist uygulamalarla ilgili olarak antropologların yaptıkları çalışmalara göre, dünya üzerindeki pek çok eski kültürde benzerlikler olduğu görülmüştür. Bu da aynı Şamanizm'in değişik coğrafyalarda değişik kültürel biçimlerde karşımıza çıktığını gösterir. Ancak Şamanizm'in özü hiç değişmez. Şamanizm bir din olmamakla birlikte, kendisine Hinduizm'den tutun, Hristiyanlığa dek yaşam alanı bulmuştur. Her inançta ondan

Maniheizm ve Mazdeizm gibi çeşitli dinlerden gelen inançları aksettiren motiflerdir. Bu motifleri bilhassa Bektaşî menkıbelerinde bol miktarda görmek mümkündür (Ocak, 1992, s.70). Bu konuya ilk dikkati çeken ve ilgi uyandıran araştırmacı M. Fuad Köprülü olmuştur (bkz., 1972).

Motiflerden bir kısmı da, diğer İslâm milletlerine ait menkıbelerde olduğu gibi, tabiatıyla İslâmî inançlardan, yani Kur'an-ı Kerîm ve hadislerdeki inanç unsurlarından gelmektedir. Bu iki kaynaktan anlatılan peygamber mucizeleri veya hadislerde anlatılan sahabe hakkındaki fevkalade olaylar aynen veya biraz değiştirilerek Türk menkıbelerine geçmiştir. Bilhassa Bektaşî menkıbeleri Kitab-ı Mukaddes'te nakledilen peygamber mucizelerinin aynalarını yahut yukarıda olduğu gibi, biraz değiştirilmiş şekillerini ihtiva ederler. Aynı durum Hristiyan aziz menkıbelerinde de söz konusudur. Bir takım motiflerin ise Anadolu'nun yerli mitolojik inançlarından kaynaklandığı görülür (Ocak, 1992, s.73).

Araştırmanın temelini oluşturan XVII. yüzyıl Evliya Çelebi seyahatnamesinden aldığımız, Balkanlardaki Bektaşî menkıbelerinden hareketle, çıkarmış olduğumuz motifler ve üzerinde yapmış olduğumuz değerlendirmeler şöyledir.

### 1. Ejderha ile mücadele motifi

Söz konusu motif Sarı Saltık'ın tahta kılıcı ile Ejderhayı öldürmesinde geçer.

Ejder sözcüğü ile ifade edilen bu hayvan, çoğunlukla insanların kahramanca savaştıkları kötülüklerin bir simgesi olarak tasarlanmıştır. Söz konusu motifi iyinin kötüyü öldürmesi olarak yorumlamak mümkündür. Ejderha motifi birçok Türk efsane, destan ve hikâyelerinde kahramanların gücünü ve başarısını temsil eden, ejderha öldürme sahneleriyle tasvir edilmiştir. Dünyanın pek çok yerinde kötülüğün bir sembolü olarak efsane ve masallarda yer alan dragon/ejderha ile mücadele ağırlıklı olarak Orta Asya ve Uzak Doğu kökenlidir<sup>12</sup>.

Farklı Türk halklarının inanışlarında, "ejderhanın yaşadığı yer birbirinden farklılık gösterir. Özbek, Türkmen ve Kazak mitolojik-halk bilimi metinlerinde, onun yeraltındaki mağarada yaşadığı ve oradaki hazineyi koruduğuna inanılır. Azerbaycan ve diğer Türk halklarının görüşlerine göre ise o, suda yaşar. Batı Sibiryaya Türklerinde, "ejderhanın ormanda yaşadığına inanılır. Başkurt demonolojisinde<sup>13</sup>, son derece büyük ve kocaman bir yılan gibi betimlenen bu varlık, büyük derelerde ve göllerde yaşar. İnsanlar ve hayvanları yutarak yer. Başkurtlarda son zamanlara kadar yaşayan görüşlerden birine göre de ejderhanın yaşadığı gölün adı, "dipsiz, doymak bilmeyen" anlamına gelir. O, Anadolu Türklerinin inanışına göre doğduğu zaman aniden büyür. Ağzından ateş püskürtür ve etrafında olan her şeyi yakar

etkiler ve kesitler görmek mümkündür. Şamanizm en kısa tanımla, ruhsal bilgelige giden en kısa yoldur, de neyimdir. Doğrudan doğruya doğadan beslendiği için, dinleri kısa sürede etkilemiştir (Buffalo, Fire dancer, 2007, s.12).

<sup>12</sup> Beydili'ne göre Türkçeye her ne kadar Farsçadan geçtiği ifade edilse de Ari kökenli Ejderha ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Türk halklarının dilinde ismine hem aynı anlamıyla hem de kötü ruh anlamıyla farklı farklı rastlamak mümkündür. Türkmence'de "Ajder-Ajdarha", Kırgızca'da "Ajdaar, Nogayca'da "Azdaa", Tatarca'da "Ajdaha" ve "Az'd'akı" şeklinde kullanılmaktadır. Bu ad Türkler tarafından "Ajdayya" ve "Ajder" şeklinde Balkanlarda yaşayan Slav halklarından Sırp ve Bulgarların diline de geçmiştir. "Ejderha" isimi ve rilen bu hayvanın Türkiye Türkçesindeki bir adı da "Evren" dir (2004, s.191).

<sup>13</sup> Yeraltı karanlık dünyası ile ilgili kötü ruhlar hakkındaki mitolojik görüş ve inanışların tümü (bkz., Beydili, 2004, s.160).

(Beydili, 2004, s.192). Ejderha çok iri bir yılan olarak tasvir edilir; Kaşgârlı Mahmud'un sözlüğünde ve Dede Korkut Kitabının bir bölümünde yedi başlı ejderi öldürdüğü için övünen Hazen adlı kahraman da onu bir yılan olarak adlandırır. Türklerde ejder genelde yedi başlı bir canavar biçiminde gösterilir veya ağzından ateş çıkarabilme gücüne sahip varlıktır (bkz., Boratav, 2012, 66).

Baş kesilmiş ejderha ve etkisiz hale getirilmiş olan yılanlar, İsa'nın kötülük üstüne kazandığı zaferi de işaret eder (Ersoy, 2000, s.412 vd.). Oluşu simgeler ve erken Hıristiyanlık inançlarını yansıtır. Bir genç kızı ejderden kurtarmak kötüye boyun eğdirildikten sonra saf güçlerin serbest kalışını temsil eder. Hazinebekçisi ejderler çoğunlukla arzu duyulan içsel bilgiye erişimi dile getirir. Ejder kral ve savaşçılarla da ilişkilendirilmiştir. Çinliler ejderlerden geldiklerine inanırlar. Çin takviminde "ejder yılında doğmuş olanlar", özellikle kutsanmış sayılır ve sağlıklı, varlıklı, uzun ömürlü oldukları düşünülür. Ejderha, yılanın bereket saçan sularıyla kuşun ilahi "yaşam soluğunu" temsil eden masum bir sembol olarak ortaya çıkmıştır. Zamanla sembolik olarak karşıt anlamlar içermeye başlamış ve bir yandan yaratıcı, diğer yandan yıkıcı olarak görülmüştür (Wilkinson, 2011, s.95).

Ejderhalar üzerine bilgilerimizin çoğu sözlü ve yazılı destan, efsane ve masallardan gelir. Türk geleneğinde ejderha genellikle "büyük yılan" olarak düşünülür; bu düşünce Dede Korkut Kitabı'nda açıkça belirtilmiştir: Kazan Han, yedi başlı ejderhayı öldürdüğünü anlatırken onu "yılan" diye nitelendirir (Bkz., Boratav, 1999, s.105). Ayrıca ejderha ve yılan motifi on iki hayvanlı Türk takvimine de girmiştir (Turan, 1941, s.103). Ejderha motifi Türkler arasında İslam öncesi ve sonrası dönemlerde ikonografiye de geçmiştir. Ejderha motifi Göktürk ve Uygurlarda olduğu gibi Selçuklu mimari eserlerinde<sup>14</sup> de sıkça rastlanan bir motiftir. Bunun dışında Müslüman Türk devletlerinin bayraklarında da söz konusu motife rastlanır. (Köprülü, 1939, s.40 vd.).

Dervişler, mitolojik menkıbelerin Hristiyanlaşmış şekilleriyle karşılaştıklarında daha önce de işaret edildiği üzere, bunları evliya menkıbesi haline getirmişlerdir. Meselâ ejderle mücadele motifini taşıyan pek çok menkıbe bu cinsten olup bazıları Bektaşî menkıbelerine girmiştir (Ocak, 1992, s.73 vd). Türk efsane, destan, hikâye ve masallarında bol miktarda karşımıza çıkan bu motif Bektaşîliğe mal olmuş velîlerin menkıbelerinde sıkça yer aldığı gözlenir. Ejderha kültü özellikle günümüz Orta Anadolu'sunda efsane şeklinde anlatılmaya devam etmektedir (Ocak, 2012, s.226). Örneğin Hacım Sultan menkıbesi bunlardan biridir (Bkz., Gölpınarlı, 1958, s.87). Ayrıca Sarı Saltık'ın elindeki tahta kılıcı, Şamanın/Kamın malzemeleri arasında önemli bir gereç olarak bulunur. Şaman, bu tahta kılıçla kötü ruhlara karşı savaşır (İnan, 1986, s.80). Anlatılan destan ve hikâyelerde; bireylerin, ya da yerleşim yerlerinin veya ülkelerin başına çöken bu kötülükle insanlar daima savaşır ve sonunda mutlaka onu bir şekilde alt ederler.

Roux'a göre büyük olasılıkla Türkler, ejderha figürünü ve onunla ilgili tüm tasarımları Çinlilerden ödünç almıştır. Türklerin batıya doğru akmasından sonra ejderhaya ilişkin bu tasarım ve birikimler

<sup>14</sup> Selçuklu dönemine ait ejderha figürü resim, heykel ve seramiklerde, bazen bir kemerin ucunda, bazen de bir ağacın köklerinin dibinde temsil edilir. Uzun yılan biçiminde ve eğilip bükülerek tasvir edilmiştir. Müslüman Türk kültüründe daha iyi gözlemlendiğimiz farklı özelliklerinin yanı sıra, ejderhanın yılan familyasından olduğu anlaşılmaktadır. O, yılanların kralı olup, görevi insanları yutmaktır. Rutubet ve yer altı dünyası ile ilişki içinde dir. Buna rağmen -bugüne kadar görülmedik bir şekilde - kışın yerin altında geçiren ejderha ilkbaharda dışarı çıkar ve yazın göğe yükselir (Roux, 2011, s.68).

büyük klasik kültürlerden olan İran ve Yunan kültüründen de etkilenecek Türk inanç tarihindeki yerini pekiştirmiştir (bkz., 2011, s.67; 2005, s.39).

## 2. Ateşte yanmama motifi

Ateşte yanmama motifi, Sarı Saltık'ın altında ateş yanan kazanda yanmaması, Hüssam Dede'nin tandırda ateş yakmadan tevhid ateşi ile geyiği pişirmesi ve Aziz Veliyullah'ın menkıbesinde ise büyük bir topun içerisine konulup ateş edildiğinde havada ateşler içerisinde görülmüş ancak kendisine bir şey olmadan yere inmesi şeklinde geçer.

Yukarıdaki kerametlerde ateşe dayanabilme hem kahramanın, hem velînin özelliklerindedir. Şamanın ayrıcalıklarından olan, ateşten etkilenmeme teması ve şaman inancına bağlı bir dinsel eşya olarak kazan<sup>15</sup>, ilk inançlardan kalma (palen) pek çok öğeyi içeren Saltukname'de görüleceği üzere, Türk destan anlatılarının çoğunda yer alır (Melikoff, 2010, s.106).

Ateş, sema' ve müziğin yarattığı esrime ile şaman, olağanüstü bir güce ulaşır, ateşe söz geçirir; bir merkezin yöresinde, edimleri bir kuşun uçuşunu andıran dönüşleri, büyü etkisiyle uçtuğu yanılısamasına yol açar (Melikoff, 2010, s.135). Melikoff'a göre ateşin kutsal bir niteliği olup, ateş bu dünya ile öte dünya arasında aracı bir görevi üstlenir. Doğaüstü varlıklara (Gayb erenlerine) ulaşma aracıdır. Kökeni Şamanizm kaynaklı bütün velîlerde ateşe söz geçirme, kuşa dönüşme, bir arslan ya da bir ejder (Ahi Evren) görünümüne girebilme gücü vardır (2010, s.139, 122). Eliade'da, Mançularda kamu önünde yapılan şamanların sırra-erme törenlerinde aday, sahip olduğu ruhları iddia ettiği gibi emrinde tutabiliyorsa, yanmadan ateş üstünde yürüyebileceğini söyler (1999, s.142).

Bektaşî menkıbelerinde ateşe hükmetme motifi sık rastlanan bir motiftir. Menkıbeye konu olmuş kahramanın gerçekten velî olup olmadığına test edilmesinde sıkça başvurulan bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Ateşte yanmama motifinin bir benzeri Hristiyanlık geleneğinde de vardır. Yine aynı şekilde Kuran-ı Kerim'de geçen Hz. İbrahim'in kıssası da buna başka bir örnektir (el-Enbiya, 68-69). Bu örneklerle rağmen Bektaşî menkıbelerinde nakledilen olaylardaki ateşe girip yanmama veya ateşin yakıcı, yok edici kabiliyetinin kontrol altına alabilme durumu, olayların meydana geliş şeklinin tarz itibarıyla değerlendirdiğimizde yukarıda da ifade edildiği gibi Şamanist bir mahiyet taşıdığı gerçeğini öne çıkmaktadır (bkz., Ocak, 2012, s.168).

## 3. Kuru odunu yeşil ağaca dönüştürme motifi

Yere saplanan kuru ağacın büyüyüp yeşil ağaç olması Hüssam Dede'nin menkıbesinde yer alır.

Bektaşî menkıbelerinin tipik motiflerinden biri de, kuru bir odunun veya bir değneğin yere dikildiği zaman yeşerip ağaç haline gelmesidir (Ocak, 2012, s.271). Başka bir örnekte de Ahmed-i Yesevi,

<sup>15</sup> Kazan, şaman törenlerinin önemli gereçlerinden olup, yeniden doğuş ve ateşe egemenlik düşüncelerine bağlıdır (Melikoff, 2010, s.375). Kazana yüklenen doğaüstü güçlere gelince; bunlar, kabin, şaman toplantılarında gerçek dışı tasarımlara (hallucination) elverişli bir etki oluşturabilmek amacıyla yakılan tütsülerde (tütsü) kullanılışı ile açıklanabilir. Tütsü, Şamanca göreneklerin korunduğu bazı cemiyetlerde bugün de görülebilmektedir (Melikoff, 2010, s.107).



Hacı Bektaş'a biz seni Rum'a saldı. Sulucakaraöyük'ü sana yurt verdik. Rum abdallarına<sup>16</sup> seni baş yaptık der. Hacı Bektaş, Yesevi'den izin alıp yola koyulunca orada bulunan erenlerden biri ocakta yanan odunlardan birini alıp Rum diyarına doğru fırlatır. Dut ağacından<sup>17</sup> kesilmiş olan bu odunu Rum'da Emir Cem Sultan'ın halifesi, Hak Ahmet Sultan eliyle tutar ve Hacı Bektaş'ın sonradan tekkesini yapacağı yerin önüne diker. Odun derhal yeşererek ulu bir dut ağacı olur. O ağaç hala durur ve yukarı ucu yanıktır (Gölpınarlı, 1958, s.17). Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Hacı Bektaş, ikinci kez Ahi Evren'i görmek için Kırşehir'ine hareket ettiğinde Ahi Evren'e malûm oldu, o da karşı çıktı, tepenin üstünde buluştular. Sohbet sırasında Ahi Evren, Erenler Şahı burada bir pınar olsaydı abdest almaya, içmeye yarardı. Hünkâr, mübarek eliyle bir yeri eşti, arı duru güzelim bir su çıktı, akmaya başladı. Ahi Evren, gene Erenler Şahı bir gölgelik ağaç olsa, sıcak günlerde gölgesinde dinlenilirdi dedi. Hünkâr, Ahi Evren'in kavak ağacından kesilmiş bir sopası vardı, onu aldı, bir yeri kazıp dikti. Bir anda ağaç yeşerdi ve yapraklandı (Gölpınarlı, 1958, s.52).

Yıllarca eşkıyalık yapmış, can yakmış biri tövbe etmek için Sulucakaraöyük'e gelir. Hacı Bektaş'a tövbe etmek isteğini söyler. Hünkâr bir bostan ek, yetişen mahsulü gelene geçene ikram et dedi. Eline de bir kuru değnek verdi. Bunu da bostana dik, bu değnek ne zaman yeşerir, yapraklanırsa bil ki o vakit Tanrı tövbeni kabul etmiştir der. Memleketine dönen eşkıya bir bağ satın aldı ve meyve, sebze ile birlikte Hünkâr'ın vermiş olduğu kuru ağacı da dikti. Yetiştirdiği ürünleri gelene gidene ikram etmeye başladı. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen kuru ağacın yeşillenmediğini gördükçe üzülürdü. Bir gün bahçenin önünden koşarak geçen birisine ikramda bulunmak istedi ancak adam çok acele işim var birini gammazlamak için ilin beyine gidiyorum dedi. Bu duruma daha çok kızan harami kuru değneğin yeşermeyeceğinden de ümidi keserek şu kötü adamı öldüreyim ve tekrardan haramiliğe başlayayım düşüncesiyle adamı öldürdü. Bahçeyi bozmak için gittiğinde değneğe bakmak aklına geldi. Birde ne görsün şimdiye kadar yeşermesini beklediği kuru değneğin yemyeşil olduğunu ve dal budak saldığını gördü (Gölpınarlı, 1958, s.55 vd.).

Ağaç motifinin Hristiyan inanç ve geleneklerine kadar uzandığını et-Taberi'nin zikrettiği -İsa'nın havarilerinden bazılarıyla görüşen Filistinli salih bir zat olan- Curics'in iki menkıbesinden anlıyoruz. Hükümdar ve yöneticileri imana davet eden Curics'e Meclitis adında biri Tanrı'na dua et. Muhtelif

<sup>16</sup> Kırk din büyüğü, Peygamber Muhammet'in amcaoğlu Ali'nin anlattığı bir hadiste Tanrı'nın sevgilisi oldukları ileri sürülen kırk din büyüğü bu adla anılır. Çeşitli Müslüman tarikatlarında bu deyim ermiş, derviş, evliya anlamlarında da kullanılmaktadır. Mevlevi abdalı, Bektaşî abdalı vb. gibi deyimler bu anlamdadır. Abdallık, aynı zamanda, Melamilikten türeyen ayrı bir tarikatı adlandırdığı gibi Bektaşîliğin de beşinci derecesidir. Bunlardan başka, göçebe Türk dervişleri de bu adla anılmıştır. Bunlar, Göktürklerce dağıtılan Akhunlardır. Önceleri şamanlığın temsilcileri olarak yayılmışlar, daha sonra Müslüman olarak Kalenderi abdallarına karışmışlardır. Saç, sakal, bıyık, kaş gibi vücutlarındaki bütün tüyleri kazıtmakla ünlüdürler. Çıplak ayakla gezerler, göğüslerinde dövmeyle yazılmış Ali adı ya da Ali'nin kılıcı olan Zülfikar resmi vardır. Görevleri, yağmur yağdırmak, doğal afetleri önlemek, savaş kazanmak gibi işlerde varlığına inanılan tinsel güçleriyle Müslümanlara yardım etmektir. Babailik tarikatının kalıntıları olan ve Horasan erleri adı ile de anılan Rûm abdallarının, hem dinsel hem de dövüşçü güçleriyle, Osmanlı devletinin kuruluşunda büyük etkileri olmuştur (Haçerlioğlu, 1975, s.10; Korkmaz, 1994, s.12 vd.; geniş bili için ayrıca bkz., Köprülü, 1935, s.23-56).

<sup>17</sup> Çinliler dut ağacının, yaşam ağacı olduğuna ve kötülüğü uzak tutan güçleri barındırdıklarına inanır. Dut ağacını evlat bağlılığı ve çalışkanlıkla da ilişkilendirir (Wilkinson, 2011, s.95).

kurumuş ağaçlardan yapılmış soframızı, üzerindeki tabak ve kadehleri eski hallerindeki gibi yeşillenip canlansınlar onları yaprakları, çiçek ve meyveleriyle birbirinden ayırt edelim der. Curics duaya başlar başlamaz bütün sofradaki kuru ağaçlar yeşillenmiş, çiçek ve meyveleriyle birbirinden ayırt edilir hale gelmiştir. Diğer menkıbede ise Curics başka bir mekânda ihtiyar bir kadını imana davet ettiğinde, daveti kabul eden kadının evindeki kurumuş ağaçtan direği, yeşil ağaca çevirdiği ve ondan meyve peydah olduğu rivayet edilir (Geniş bilgi için bkz., III, 1991, s.954, 957).

Boratav'a göre birçok halk inanışında bulunan mucizevi bir şekilde yeşeren kuru ağaç motifinin kökleri Eski Ahit'e kadar uzanır (bkz., Hezekiel, 17/24). Ancak bu efsane, Bektaşî geleneğine muhtemelen Hacı Bektaş'ın Velayetnamesinin yazımından sonra geçmiştir (2012, s.30).

#### 4. *Gaipten ve Gelecekte haber verme motifi*

Gaipten ve gelecekte haber verme motifi Bayezid Han Babadağ'a vardığında Sarı Saltık'ın mezarını bulmak için iki rekât namaz kılarak istihareye yatar. Rüyasında Sarı Saltık, Bayezid'a Boğdan'ı küffarın elinden savaşmadan alacağını söyler. Diğer bir motif ise Baba Miftah'ın menkıbesinde geçer, Baba Miftah Süleyman Han'ın rüyasına girer kalk al bu anahtarları Budin'e gidelim diyerek Budin'in fethini müjdelemesidir. Yine aynı şekilde Osman Baba da menkıbesinde Gazi Murat Han'ı teşvik ederek Edirne Kalesini fethini sağlamıştır.

Eski Türk halklarının bu dinî inancı, başka bir dünyada ebedi hayatı yaşamaya ya da bu dünyada kalmaya mahkûm edilen ölüleri ve ataları konu edinmektedir. İnançlarında, kehanet ve büyü konuları yer almakta, ayrıca Şamanist öğelere de sıkça rastlanmaktadır. Gerçi bunlar dinin ilgi alanını tümüyle karşılamıyorsa da, temel unsurlarından birini oluşturur (Roux, 2011, s.10; ayrıca bkz., Turan, 1999, s.XIV).

Şamanın en önemli vazifelerinden birisi de gelecekte olacıklardan haber vermesidir. Menkıbelerde en sık rastlanan motiflerden biri de budur. Menkıbelerin önemli bir kısmında kahramanlar, müritlerini gaipte olup bitenlerden, gelecekte vuku bulacak olaylardan haberdar eden kişiler olarak görülür. (Ocak, 2012, s.150). Şaman bir ölünün ruhunun nerede saklandığını ya da bir canlının ruhunun kim tarafından kaçırıldığını kehanet gücüyle bilir. Yine kehanet sayesinde kayıp ya da çalınmış hayvanları, eşyaları ortaya çıkartır, hırsızları yakalatır (Perrin, 2003, s.86). Bu durumun menkıbelerde de pek çok örneği vardır. Şamanların gaybtan ve gelecekte haber vermeleri konusunda uyguladıkları iki ana usulden biri, şamanın ruhunun geçici olarak bedeninden ayrılıp gizli âlemlerde dolaşmak suretiyle gayb bilgilerini alması, öteki de, göğe yükselerek Tanrı'nın yanına gidip gelecekte olup bitecekleri bizzat ondan öğrenmesidir (Ocak, 2012, s153). Şaman, öncelikle bir gelecek habercisi/bilicisi ve utacıdır; böylece insanlara yardım edebilmek için ruhlarla ilişki kurması gerekir ve bunu da kendinden geçerek/vecd ile gerçekleştirir. Bu, onun koruyucu ruhu aramak üzere göğe doğru uçtuğu, kendini aşma/cezbe halidir. Ruh, bu anda, onunla bedenleşir; onun bedenine girer ve kendisine, geleceği bildirir (Melikoff, 2010, s.41 vd.).

İslam öncesi dönemde kamlar Tanrı'nın cihan hâkimiyetini Oğuz Han'a, evlatlarına ve Çingiz Han'a ihvan ettiğini müjdelemişlerdir. Türkler kamların tavsiyelerini almadan orduyu toplamaz savaşa gitmezlerdi. Cüveynî'den nakleden Osman Turan, Çingiz adının menşeyini izah ederken, muteber Moğollardan işittim şiddetli bir kışta çıplak olarak dağlara giden bir kimse vardı. O "Tanrı ile konuştum,

buyurdu ki yeryüzünü Timuçin'e ve oğullarına verdim; adını da Çingiz Han koydum" demiş. Bu adama "Tab Tangrı" adını vermişlerdi. Kam'ın Tanrı ile münasebette bulunduğu inancı yaşıyordu (bkz., 1999, I, s.54 vd.; ayrıca bkz., Roux, 2002, s.76 vd.).

Orta Çağ'dan günümüze gelmiş, Türklere ait bir rüya tabirleri kitabı bulunmasa da, Şamanizm'le kesinlikle ilişkili olan rüya yorumlama konusunda, ayrıntılı betimlemelerden ziyade yüzeysel ifadeler mevcuttur. Kaşgarlı Mahmud sadece, rüyaların yorumlanabileceğini belirtmekle yetinir. Ancak sonraki dönemlerde, görülen rüyalar ve onların yorumları aktarılır. İslamiyet öncesi Türk yazınına ait en önemli rüya, Paris'teki Oğuzname'de geçer. O zamanlar Oğuz yakınlarında "aksakallı ve ak saçlı ihtiyar bir adam yaşardı. Görmüş geçirmiş biriydi. Ona "Ulu Türk" derlerdi. Günlerden bir gün uykusunda bir yay ve üç gümüş ok görür. Yayın bir ucu güneşin doğuşu, diğer ucu güneşin batışına uzanmaktaydı. Üç gümüşten ok ise, gecenin içinde uçup gider. İhtiyar adam uyanınca, Oğuz Kağan'a gördüğü rüyayı anlatır ve ona şöyle der: Ey Kağanım, mavi gökyüzü "Gök Tanrı" bana rüyamda göstermiş olduğu toprakları senin boyuna bağışlayacak." (Roux, 2011, s.97 vd.). Oğuzname'de "Gök Tanrı bana uykumda bildirdi" denilir. Mitolojik geleneğe göre, gelecekteki olayların bildirilme yolu uykudur. Oğuz Kaan destanında rüya tabiri yapıp, görünmeyenler dünyasından haber veren Ulug Türük motifi, bu bakımdan dikkat çekicidir. Eski Türklerin inanışlarında "uykular dünyası", gerçekliklerin kendisi kadar yakın sayılırdı. Uykuların yorumu, insan kaderine yol göstericilik yapardı. Gelecekteki olayların uykular aracılığıyla gerçek olacağına inanılırdı (Beydili, 2004, s.586).

Yine şamanlar gelecek hakkında kehanette bulunabilmek için ateşe atılan bir kürek kemiğinin üzerinde beliren çatlakları/yarıkları yorumlaya çalışırdı. Örneğin Cengiz Han'ın sefere çıkmazdan önce kavrulmuş kürek kemiğine, gelecek hakkında bilgi almak için mutlaka baktırırdı (Roux, 2005, s.155 vd.; Turan, 1999, s.55; ayrıca geniş bilgi için bkz., Roux, 2002, 96 vd.). Kehanette bulunmak Türklere her zaman önemli bir rol üstlenmekti. Bu her ne kadar bir devlet işiyse de herkesi ilgilendirdi. Kesin olmamakla birlikte muhtemelen, Theophylaktos Simokatta'nın bahsettiği ve Türklere gelecekte neler olacağından haber veren rahipler de birer şaman olmalıydı (Roux, 2011, s.96). Ateşe bakıp kehanet etmek Türklere çok eski bir gelenektir. Türk hükümdarlar muayyen bir günde kendisi için büyük bir ateş yaktırır. Ateşe kurban sunulur ve dualar okunur. Alev yeşilimsi renkte olursa bereketli yağmur ve iyi mahsul olacağına; kırmızı renkte olursa savaş olacağına; sarı olursa hastalık ve salgın geleceğine; siyah olursa hükümdarın öleceğini ya da uzak yolculuğu çıkılacağına inanılırdı. Ateşe bakıp fal açmak Orta Asya Türklerinde çok yaygın bir inançtır (İnan, 1986, s.67.).

Menkıbelerde sıkça geçen bu motifi Şamanist geleneğe bağlamak daha doğru görünmektedir. Çünkü bu inanç İslam öncesi devirde Türklere arasında çok yaygındır. İslami gelenekte de benzer örneklerin bulunması, Şamanist geleneğin İslami gelenekte devamını sağlamıştır denilebilir. Nitekim İbn Sina'dan nakleden Ocak'da, Şamanların gayba ve geleceğe dair haber verdiklerini Türklerin geleceğe ait malumat alabilmek için kâhinlere/Şamanlara/Kamlara müracaat ettiklerini eserlerinde açıkça söylediğini belirtir (2012, s.152).

### 5. Su üzerinde yürüme motifi:

Sarı Saltık'ı, İnebahtı Körfez'inde gemiciler karşıya geçirmeyince denizin kenarındaki kumları eteğine doldurup denize dökerek kayığın ardı sıra denizde gitmesidir.

Su üzerinde yürüme motifinin temeli hiç şüphesiz hem Kitab-ı Mukaddes'te, hem de Kur'an-ı Kerim'de yer alan meşhur Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i yarıp halkıyla birlikte karşı sahile geçme mucizesidir (Çıkış, 14/21-22; eş-Şuara, 26/60-65). Kitab-ı Mukaddes'te başka bir anlatıda ise İlya ve Elişa'nın Erden Nehri'nin sularını yarararak karşıya geçtiklerinin hikâyesi vardır (II. Kırallar, 2/7-8). Kitab-ı Mukaddes'in Yeni Ahit bölümünde ise Hz. İsa ve havarileri takibe uğradıkları bir sırada, deniz kenarında sıkıştırıldıklarında, Hz. İsa havarilerini kayığa bindirip karşıya yollar. Kendisi de onlar karşıya geçinceye kadar takip edenleri oyalar. Daha sonra denizin üstünde yürüyerek karşıya geçip havarilerine yetişir (Matta, 14/22-29).

Çok eskiden Kaçikat kasabasında yaşayan, Kaçikat Oyun isminde ünlü bir şamanın birçok mucizesi anlatılır. Onlardan biri şöyledir: Kaçikat bir gün Nemyegin kasabasına geldi ve oranın yerli şamanı olan Sokolooh'tan kendisi ile birlikte yola çıkmasını istedi. Sokolooh buna razı oldu. Onlar Lena ırmağının kenarına geldiler. Kaçikat şamanı ayağına bir ayakkabı giydi suyun üzerinden yürüyerek karşıya geçti. Sokolooh şamanı ise karşı tarafta bulunan sandalı bir el hareketi ile çağırdı. Boş sandal gelip onun yanında durdu. O şaman boş sandala binerek karşıya geçti (Güngör, Küçük, 1999, s.7).

Bektaşî menkıbelerinde bu konuda birçok örneğe rastlamaktayız. Hacı Bektaş-ı Velî Menakıbında ileri gelen halifelerinden Seyyid Cemal'in oğlu Asildoğan Rumeli tarafına geçmek için bir kayık kiralamak istemiş ancak kayıkçılar tarafından teklifi kabul görmemiştir. Bunun üzerine Asildoğan denize doğru yürümeye başlar. O yürüdükçe deniz ikiye yarılarak kara ortaya çıkar. Bunu gören kayıkçılar aman dileyip istediği kayığı verirler (Gölpınarlı, 1958, s.82). Başka bir menkıbede de Hacım Sultan'ın yağmur sebebiyle yükselen ırmağı yarıp karşıya geçtiği anlatılır (bkz., Ocak, 2012, s.276 vd.).

Yukarıda yapmış olduğumuz değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere su üstünde yürüme motifinin kökenleri Kitab-ı Mukaddes'e kadar uzanmaktadır.

### 6. Binek motifi:

Akyazılı Sultan bir tarafa gitmek istediğinde hizmetkârı olan Arslan Bey'i binek olarak kullanmasıdır.

Şamanik törenlerle ilgili çağdaş tüm çözümler bu türden öğeler içerirler, ama daha eski dönemlere ait hayvan ruhlarının kozmik yolculukta kullanılmalarını anlatan tam bir şaman töreni tasviri günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte Ebulgazi Bahadır Han'ın anlattığına göre Cengiz Han'ın baş şamanı Kököçü'nün, Teb Tengri de denilir, "görünmez dünyadan gelen" bakla kırı bir atın üzerinde göğe yükseldiğine inanılır. Er-Töştük'de de "olağanüstü erdemleri olan" kanatlı bir at vardır; ayrıca eşinin verdiği başka bir atın da kanatları ve olağanüstü özellikleri vardır, "bu at" yalnızca belirli anlarda görünür olur, geri kalan zamanlarda gri bir toz bulutu biçimine sahiptir. Kısa bir süre önce İslam dinine girmiş Türklerin katıldığı gizemci Müslüman tarikatlarda Şamanizm'in izleri hala belirgindir, çünkü dervişler ibadetlerinde hayvanlardan yararlanırlar. Rifailer yılanları büyülerler, ateş yutarlar ve yabani

hayvanlara binerlerdi. Bektaşilerde Hacı Bektaş'ın öğrencisi Barak Baba ve öğrencileri "iki boynuzlu keçe başlıklar giyerlerdi. . . . Çanları, tamburları ve başka müzik aletleri vardı. (Barak Baba) çığlıklar atarak kendisine doğru saldıran kaplanı avlar ve yabani bir devekuşuna binerdi." Başka bir derviş arslana binerdi ve kamçı olarak da yılan kullanırdı (Roux, 2005, s.144). Müslüman tarihçi Zehebî'den naklen Köprülü, Rifaiyye tarikatının kurucusu Ahmed ür-Rifâ'iden bahsederken Tatarların/Türklerin Irak'ı ele geçirdikleri tarihten başlayarak Rifâ'iler arasında; ateşe girmek, vahşi hayvanlara binmek, yılanlarla oynamak gibi adetlerin türediğinden bahseder. Bu cümleden hareketle Rifâ'iyeye tarikatının Şamanist uygulamaların tesirinde kaldığını söyler (2004, s.146 vd.).

Hacı Bektaş'ın ünü her yana yayılmış, dört bir taraftan erenleri ziyaretine geliyorlardı. Akşehir'de bir er vardı, adına Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî derlerdi. Bu er, bir arslana bindi, bir yılanı da kamçı yaptı, üç yüz Mevlevi dervişle, Hünkâr'ı görmek için yola çıktı. Sulucakaraöyük'e yaklaşıncı, bu hal Hünkâr'a haber verildi. Hünkâr, o gelen kimse dedi, canlıya binmiş, gelmiş. Biz cansıza binelim. "Kızılca Halvet" yakınında bir kızıl kaya vardı, bir dam duvarı kadar büyüktü. Hemen o kayanın üstüne bindi, ey kayacık dedi, Tanrı'nın izniyle o gelen erenlerden yana yürü. Kaya, hemencecik kuş uçar gibi gürleyip Aliler sırtına doğru yürümeye başladı. -O kayanın, şimdiki halde başı, tıpkı bir kuşa benzer.- Öte yandan Seyyid Mahmûd-ı Hayrani de arslan üstünde, elinde yılan, gelirken bir de baktı ki Hünkâr, cansız bir kayaya binmiş, yürütüp gelmekte. Er nazarında küstahlık, edepsizlik etmişiz deyip arslandan indi, yılanı da elinden attı. Hünkâr'a karşı vardı. Hünkâr da kayaya dur dedi, kaya durdu. Seyyid Mahmûd'la dervişler, Hünkâr'ın eline ayağına kapandılar (Gölpınarlı, 1958, 49 vd.). Hacı Bektaş ve Abdalları arslanlara ata biner gibi bindiklerinde, arslanlar birer "Ali" oluyordu. Bu durumda ad, simge ile özdeşleşmiş olmaktadır (Melikoff, 2010, s.139).

Bir velînin çeşitli canlı ve cansız varlıkları binek olarak kullanmasını anlatan menkıbelerin bir benzeri de Develi ilçesinin Sünni bir köyü olan Epçe'de şöyle anlatılır; Develi ilçesi Epçe Köyü'nde medfun Epçe Sultan, günlerden bir gün aynı ilçeye bağlı Havadan köyü zaviyesinde bulunan şeyhi ziyaret etmek ister. Epçe Sultan bir koça binerek havalanır ve Havadan köyüne doğru yönelir. Epçe Sultan'ın kendisini ziyarete gelmekte olduğunu anlayan Havadan şeyhi ise Epçe Sultan'ı karşılamak için bir kaya parçasına biner ve havalanır. Her iki velî de belli bir noktada karşılaşırlar. Velîler birbirlerini selamlarlar. Ancak Epçe Sultan, Havadan şeyhinin kendinden daha üstün olduğunu onun bir kaya parçasına binip gelmiş olmasından anlamış olur ve hayatı boyunca ona saygı ve hürmette kusur etmez (Güngör, Küçük, 1999, s.14).

Yukarıda yapmış olduğumuz değerlendirmeler neticesinde binek motifinin kökenlerinin de Şamanist uygulamalara kadar uzandığını söyleyebiliriz.

### 7. Aynı anda birden fazla yerde bulunma motifi

Bu motif incelediğimiz menkıbelerde, Sarı Saltık'ın cenazesinin aynı anda yedi yere gönderilmesi ve İdris Baba'nın aynı anda iki yerde bulunması şeklinde geçer.

Sözlükte "dürüp bükme; mesafe kat etmek, geçip gitmek" anlamındaki "tay-tay" kelimesi tasavvufta uzak bir yere bir anda gitmek, an içinde çok uzun bir zaman yaşamak, aynı anda birden fazla yerde bulunmak gibi olağan üstü durumları belirtmek için kullanılır. Kavramın mekânla ilişkisi "tay-i

mekân, bast-ı mekân” zamanla ilişkisi “tayy-i zaman, neşr-i zaman, bast-ı zaman” şeklinde ifade edilir. Hz. Peygamber’in Mescid-i Harâm’dan Mecid-i Aksâ’ya, oradan da semaya yaptığı yolculuk, Hz. Süleyman’ın veziri Asaf b. Berahyâ’nın bir anda Belkıs’ın tahtını Yemen’den Süleyman’ın önüne getirmesi (en-Neml, 27/38-40). Ashâb-ı Kehf’in yüzyıllarca uyuduğu halde bu süreyi bir gün kadar hissetmesi (el-Kehf, 18/9-26) tay kavramının en meşhur örnekleri arasındadır (Tan, 2019, s.582).

Zaman ve mekânla insan bedeninde, zaman ve mekân sınırlamasından kurtulmuş olarak “ruh” denen varlığımıza veya özümüze dayandırılmak suretiyle anlatılması basitleşen bu tür olaylara evliya menkıbelerinde sıkça rastlanır (Cebecioğlu, 2009, s.637). Tarikatların teşekkülüyle birlikte pirlere ve şeyhlerin himmet bakımından yücelik alameti sayılması neticesinde bu kerametler halk muhayyilesine girmiş: Ebü’l-Hasan el-Harakânî, Ebû Saîd-i Ebü’l-Hayr, Abdülkâdir-i Geylânî, Ahmed er-Rifâî, Ahî Evran, Hacı Bektâş-ı Velî, Somuncu Baba, Üftâde, Şâbânî Velî, Nûreddin Cerrâhî gibi pek çok tarikat büyüğü buna dair menkıbeleriyle anılmıştır (Tan, 2019, s.583).

Anadolu-Türk efsaneleri içinde daha çok ‘sadık hizmetkâr’ tipindeki velînin olağanüstülüklerinde yer alan tayy-i mekân tayy-i zaman motifinin en yaygın olanı hacdaki ağaya yiyecek götürmedir. Anadolu’da bunun belki binlerce örneğine rastlamak mümkündür. Bunun dışında savaş esnasında orduya, ayrıca darda kalan kişilere de yardım etme bu motifle gerçekleştirilmektedir. Diğer önemli bir sebep ise velînin beklenen veya bulunması gereken yerde bulunmaması üzerine kendisi için yapılan dedikoduyu boşa çıkarma amacıyla, daha kutsal kabul edilen mekânlarda ibadet etmesidir. Nitekim Ahmet Yesevî’de böyle bir durum söz konusudur. Ahmet Yesevî Cuma namazlarını Yesî’de değil de Mısır’da El Ehzer Camii’nde kılar. Günümüz Anadolu’sunda anlatılan menkıbelerde bu konuyla ilgili pek çok örnek sıralamak mümkündür. İzmir’in Bayındır ilçesinde esnaflık yapan Esnaf Dede, namaz vakti camiye gitmez. Zorla camiye getirilmek istenirse de Esnaf Dede kendisini götürmeye gelenlerle birlikte Mekke’ye gidip namazı orada kılması. Tam Baba kendisiyle alay eden adamı da yanına alarak olağanüstü bir süratle Abdurrahman Gazi Türbesine gelmesi. Isparta’da Hacı Aziz, Malatya’da Keşşaf Hoca, Kara Baba, Ömer Baba, Kul İbrahim, Yozgat’ta Koca Fakı, Niğde’de Muammer Dede, Tunceli’de Munzur Baba, Gaziantep’te Şeyh Bilecen, gibi mahalli velîlerin anlatılan menkıbelerinde olağanüstü hız gerektiren süratleriyle veya mekândan ve zamandan arınmış olarak aynı anda farklı mekânlarda görülebilen velîlerden bazılarıdır (Karadavut, 2016, s.722).

Söz konusu motif ile ilgili yapmış olduğumuz değerlendirmelerinden de anlaşılacağı üzere; Kur’an-ı Kerim’de anlatılan mucize ve olağanüstü olaylardan Hz. Peygamber’in Mescid-i Harâm’dan Mecid-i Aksâ’ya, oradan da semaya yapmış olduğu yolculuk ve Hz. Süleyman’ın veziri Asaf b. Berahyâ’nın bir anda Belkıs’ın tahtını Yemen’den Süleyman’ın önüne getirmesini anlatan sahnelerden etkilenen sûfilerin, bu metaforu menkıbelere uyarladığını söyleyebiliriz.

#### 8. Enstrüman çalma motifi

Bu motif Hüsam Dede, Aziz Velîyullah ve Osman Baba menkıbelerinde velîlerin özellikle ayinler ve dua esnasında veya yürürken tef, güdüm ve benzeri enstrüman çalmaları şeklinde öne çıkar.

Geleneksel Şamanizm’de şamanların kullandığı temel enstrüman “çaluu” ve “tüngür” denilen davul ve tefdir (Güngör, 2010, s.327). Tef’in geçmişi çok eski tarihlere dayanır. Yenisey yazıtlarındaki

metinlerden birinde teftin söz edilir. Yine tef tasvirleri, birçok kaya resminde de görülür. Şamanın çeşitli ayinlerdeki esas fonksiyonu tef'in kullanımıyla ilişkilidir (Potapov, 2012, s. 200, 199). Şamanın tef'i belli bir dinî inancı yansıtan hayali ve gerçek sembolik anlamlar temsil eden elemanları içerir. Bu anlamlardan ilki ve en önemlisi bir bütün olarak tef'in kendisidir (Potapov, 2012, s.204). Şamanlı törenlerde davul birinci planda rol alır. Simgeselliği karmaşık ve sihirli işlevleri çoktur. Şamanı dünyanın merkezine taşımak ve havada uçmasını sağlamak, ruhları çağırmak ve hapsedmek, gürültüsü ile şamanın işine yoğunlaşmasını sağlamak, dolaşmaya hazırlandığı manevi âlemle temasa gelmesini sağlamak, bütün bu merhalelerin aşılması ve şamanlık seansının yürütmesi için davul vazgeçilmez öğelerdendir (Eliade, 1999, s.199).

Tef, ayin sırasında şamanın binek hayvanı olarak algılanır, bu hayvan da genellikle derisi tef'in üzerine gerilmiş olan hayvandır. Tef'in yay şeklinde olduğu görüşü de çok yaygındır. Şaman, ayin sırasında yayın yardımıyla kötü ruhlarla savaşır. Altay-Sayan Şamanlarının teflerindeki yatay kırımlar, "yay kırımları", demir takılar ise Ok'u simgeler. Tef, bazen sal fonksiyonunu da yerine getirebilir. Başka bir deyişle ayin sırasında yaptığı yolculukta deniz veya nehirle karşılaşacağı durumlarda şaman tef'ini sal olarak kullandığı tasavvur edilir. Bu durumda tefin tokmağı da kürek olur (Potapov, 2012, s.201).

Potapov, Altay-Sayan Şamanının tef'ini bir bütün olarak incelerken, onun vurmalı bir işaret ve musiki aleti olduğunu, ayin başlamadan önce kamın yardımcı ruhlarını çağırmasında kullanıldığını ve kamın ayin sırasında belli bir noktaya ulaştığı haberini vermesi için tasarlanmış bir haber aleti olduğunu söyler. Kam, tanrı ve ruhlar dünyasındaki yolculuğunu "kutsal tef'ine vurarak" ve dört nala giderek yapar. Kamın tefe vuruş hızı, güçlülüğü ve vuruşların sesi; atın gidişinin yanı sıra insanın bedeninden çıkan ikizinin yakalanmasını, ok atışını, kurbanın iletilmesini, ayinin bitişini ve ruhların gönderilişini simgeler (2012, s.205).

Altaylılarda davulda at resmi de vardır. Şamanın davulu çalarken atının üzerinde göğe çıktığına inanılır. Bazen şamanın davulu doğrudan at sayılır. Bundan dolayı özellikle Yakutlarda şaman davulu at derisinden yapılır. Ayrıca şaman davulunun derisi hangi hayvandan yapılmışsa davula o hayvanın adı verilir. Şaman davulları Altaylardan Türkistan'a gelirken tuğ ve kopuzla yer değiştirmiştir. Davul da şaman elbisesi gibi ruhları korkutmak amacıyla kullanılır (Güngör, 2010, s.327).

Köprülü'nün anlatımına göre XIV. yüzyılın başlarında Barak Baba, bir kısım müridiyle Şam'a geldiğinde; kılık ve kıyafetleriyle, hareketleri ve çaldıkları enstrümanlarla halkın dikkatini çekmiştir. Onların tıraş edilmiş sakalları, gür bıyıkları, iki boynuz tutturulmuş keçeden serpuşları vardı. Boyunlarında kınalı öküz kemikleri, ucu kıvrık çevgânlar ve çingiraklar asılıydı. Dış görünüşleri çok çirkin ve korkunçtu. Davullardan ve diğer çalgı aletlerinden müteşekkil, hususi bir mızıka takımları vardı. Toplu yürüyüşlerinde çingirakların, kemiklerin, çevgânların gürültülerine karışmış bu musikinin sesleri o kadar büyük bir gürültü çıkarıyordu ki Şam halkı şeytanın bile bundan dehşete düştüğünü belirtir. Köprülü, bu anlatımında Barak Baba ve müritlerinde Türk-Moğol şamanlığının ne kadar etkili olduğunu ifade eder (2004, s.149 vd.).

### 9. *Alem, Sancak ve Bayrak motifi*

Osman Baba menkıbesinde yer alan bu motifler Türk mitolojisi ve kültürünün önemli unsurlarındandır.

Alem'in ortaya çıkması tarih öncesi devirlere rastlar. Bunlar daha çok savaşlar ve kalabalıkta icra edilen dinî törenler sırasında, kişilerin kendi lider ve topluluklarını tanıyabilmeleri amacıyla kolay görülebilecek biçimde, mızrak gibi uzun bir gönderin ucuna takılarak birliklerin önünde taşınan alametlerdir. Alem'in, kalabalık ve kargaşalık anında liderin bulunduğu yere işaret etmesinin yanında yerine getirdiği diğer önemli görevi ise o topluluğu birlik ve beraberlik için de tutmasıdır. Bundan dolayı gerek alemler gerekse sonraları onlardan gelişen bayrak ve sancaklar, daima manevi bir güç taşımış ve mukaddes sayılmışlardır (Erdem, 1989, s.352). Kesin olmamakla birlikte bayrak daha Hunlar zamanında vardı. Her durumda kesin olan Slav-öncesi dönemde Bulgarların bayrak kullanmış olmalarıdır (Roux, 2005, s.386).

Türklerin İslam'ı kabulünden önce çadır ve sancak direklerinin tepesinde genellikle küre şeklinde alemler taktıkları bilinmektedir. Türklerden başka diğer Müslümanlar tarafından da kullanılması, bu alem türünün İslam aleminde iyice yaygınlaştığını göstermektedir. Örneğin Müslüman Türklerin mitolojik hayvanları da Hunlar ve Moğollar gibi çadır alem'i olarak kullandıkları kaynaklarda mevcuttur (Erdem, 1989, s.353). Bayrak, sancak, flama gibi unsurların Altay halklarında da çok önemli rolü vardır. Bunlar Türklerin ve Moğolların birbirinden ödünç aldıkları değişik isimlerle adlandırılmıştır (Roux, 2005, s.385).

Köprülü, XII-XIV. asırlardaki gazilerin, cihada giderken, Anadolu Türkleri arasında daima yaşayan, İslâm kahramanlarına ait oldukları rivayet edilen bayrakları taşıdıklarını, ordunun Önünde seyidlerin ve şeyhlerin, yalın ayak dervişlerin de bulunduğu, ve Ebû İshâk'ın alemlerini de taşıdığını kaydeder (1943, s.428). Alemler, Anadolu İslam mimarisinde de aynı şekil ve aynı fonksiyonla yaşamaya devam etmiş ve gönder alemi olarak ordu ve tekke sancaklarında çokça kullanılmıştır. Bu kullanım içerisinde tekke ve yeniçeri sancağı alemi olarak Bektaşî Taç'ı da yekûn tutmaktadır (Erdem, 1989, s.354).

İncelemeye çalıştığımız bu motifin de İslam öncesi Türk inanç ve kültür çevresiyle sıkı bir şekilde bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür.

### 10. *Yedi (7) sayısı motifi*

Yedi sayısı motif olarak, Sarı Saltık'ın vefat ettiğinde vasiyeti üzerine cesedinin yedi tabuta konulup, yedi krala verilerek yedi ayrı yerde defnedilmesi ve yine Sarı Saltık'ın yedi başlı ejderhayı öldürmesi şeklinde karşımıza çıkar.

Türk inanç ve kültür tarihindeki sembolik sayıların önemi hiç kuşkusuz diğer kültür ve inanç unsurlarından farklı değildir. Türk kültüründe sayılara yüklenen anlamlar dinî inançlardan kaynaklanmakla beraber İslâmiyet öncesi yaşantıdan da izler taşımaktadır. Örneğin halk kültüründe üç, dört, beş, yedi, dokuz, kırk gibi bazı sayılara özel anlamlar yüklenmesi ve bu sayıların kutsanması masal, destan, deyim, hikâye ve atasözlerinde açıkça görülür (Keleş, 2019, s.564). Örneğin Karaçar'da ikinci ayın



üçüncü gününde kurban adamak için köyün dışına çıkar. Yedinci ayın yedinci gününde soyun geldiği ataya kurban adanırdı (Roux, 2005, s.199).

Yedi sayısı olumsuz göndermelere rağmen genellikle olumlu güçlerle iç içe daha çok düşünülür. Örneğin Babil'de bolluk ve bereket sembolü olduğu düşünülmüştür ve bu yaklaşım görüldüğü kadarıyla Mezopotamya'dan komşu uygarlıklara yayılmıştır (Schimmel, 2011, 144). Kadim Babil piramidi, yedi katlıydı ve aynı şekilde yedi basamaklı olan Sümer kralı Gudea'nın tapınağına, yedi göksel kürenin ziyaretçisini hatırlatmak için "dünyanın yedi kısmının evi" denilirdi. Hayat Ağacı da yedi dalla temsil edilirdi, her dalın da yedi yaprağı vardı aynı zamanda bu tasvir yedi kollu Yahudi tören şamdanının modeli de olabilir (Schimmel, 2011, s.143). Eski Ahit bu yedililerle doludur. Süleyman'ın Tapınağı'na çıkan yedi basamak, Nuh'un güvercini yedi gün uçar ve tufanın hazırlıkları yedi gün sürer; Fırat yedi kola bölünür. Ödüller ve cezalar yedi kez yinelenir ve evlilik töreni yedi kutsamanın bir parçasıdır. Kadim İsrail'de kurban kefaretinde yedi kez kan akıtılır ve Süleyman'ın Tapınağı açıldığında, yedi gün süren büyük şenliklerde olduğu gibi yedi günlük bir kurban töreniyle kutlanmıştır (Schimmel, 2011, s.144).

Budizm'in kurucusu olan Buda, son doğuşu olduğu gerçeğini ifade etmek için yedi uzun adım atar. Arınmayı yedi yıl boyunca arar ve meditasyon için oturmadan önce Buda ağacının çevresinde yedi tur atar. Budist cennetin yedi terası vardır ve yedi dinsel iş bu hayatta inanana meyve verecektir (Schimmel, 2011, s.164).

Yuhanna'nın Vahyi'nde muzaffer kuzunun yedi boynuzu vardır; yedi mühür açılır ve mektuplar kiliseye gönderilir; sonunda da korkunç Yargı Günü'ne girilirken yedi boru çalınır. Ortaçağ yorumcuları da daha sonra yedi sayısının birçok önemli özelliğini keşfetmişlerdir. Mükemmellik sayısı olarak yedi, Tanrı'nın dinlenme günüdür, ama aynı zamanda zamanın geçişine de işaret eder, çünkü İsa'nın sekizinci günde dirilişiyle sonsuzluk başlamıştır. Kutsal Ruh'un yedi armağanı yedi ölümcül günahla dengelenmiştir (Schimmel, 2011, s.148).

İslam baştan beri yedi sayısının öneminin farkında olmuştur. Kur'an'a göre Allah cenneti ve dünyayı yedi katlı yaratmıştır. Hac sırasında, Mekke'deki Kâbe'nin çevresinde dönmek demek olan tavaf yedi kez yapılmak zorundadır. Safa ve Merve durakları arasında yedi şavt, gidiş dönüş yapılır. Hac'ın sonunda Mina yakınlarında her defasında yedişer taşla olmak üzere üç defa şeytan taşlanır (Schimmel, 2011, s.159). Ayrıca İslami inanç ikrarı olan "Allahtan başka tanrı yoktur, Muhammed O'nun elçisidir," yedi sözcükten oluşur: "la ilaha illa Allah Muhammed resul Allah." (Schimmel, 2011, s.148). Yedi sayısı sûfilerce çok sevilir. Tanrı'nın, Âdem'den Muhammed'e kadar yedi büyük peygamberde kendisini dışı vuran yedi temel niteliğiyle ilişkili görülür. Bu nedenle yediler rüyalarda önemli bir rol oynar (Schimmel, 2011, s.161).

Yedi sayısı yalnız Türk kültüründe değil birçok inanç ve kültür içerisinde kutsal bir özelliğe sahiptir. Ögel, yedi sayısının kutlu oluşunun Köktürklerden itibaren görüldüğünü belirtmektedir. İstemi Kağan, yazdığı mektupta yedi iklimin hükümdarı olduğunu belirtmektedir. Batı Türklerinde gök yedi kat iken Doğu Türklerinde dokuzdur (2006, s.163).

Her ne kadar Avni Yüksel "Türk folklorunda yedi sayısı" adlı çalışmasında, Türk topluluklarında ve Anadolu'da yedi sayısının kutsal ve uğurlu sayıldığına dair örnekler vererek bunun eski Türk inançlarından kaynaklandığını söylese de yedi sayı motifinin kökenleri yukarıda da ifade edildiği gibi bize göre de Kitab-ı Mukaddes kaynaklı olup, Mezopotamya'dan komşu uygarlıklara yayılmış olduğu düşüncesi daha doğru gözükmektedir. Ögel'in ifadesi de olayların kökenlerine indiğimizde bizi doğrular mahiyettedir.

### 11. Kırk (40) sayısı motifi

Kırk sayısı motif olarak Baba Miftah'ın, Süleyman Han'a rüyasında al bunlar Budin'in anahtarları diyerek kırk adet anahtarını vermesi şeklinde karşımıza çıkar.

Kırk sayının kutsallığı çeşitli inançlarda ortaktır. Kaynağının, eski Mısır'da gözlemlenen astronomik değişimler olduğu sanılmaktadır. Meyve ve bitkilerin kırk günde oluşması belli zamanlarda yağın yağmurların kırk gün sürmesi vb. gibi gözlemler bu sayıyı kutsallaştırmış olsa gerektir. Antikçağ Yunanlılarının Pitagorasçı sayı mistikliği bu sayının kutsallığına bir de sırlılık eklemiştir (Hançerlioğlu, 1984, s.249).

Eski Ahit'te insan hayatının ideal uzunluğunun 3x40 (120) yıl olduğu ve İsrailoğlu krallarının çoğunun, Süleyman (bkz., I. Krallar, 11/42) ve Davud (bkz., II. Samuel, 5/4) da dâhil olmak üzere, kırk yıl hükümdarlık yaptığı söylenir. Ortaçağ Hıristiyan yorumcuları kırk'a sayısız gönderme keşfetmişlerdir. Kitab-ı Mukaddes kökenli örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Çıkış ile Tapınağın inşası arasında her biri kırk'ar yıllık tam 12 kuşak geçmiştir. Tufanın kırk gününden, İsrail oğullarının kırk yıl çölde dolaşmasına, Musa'nın dağda geçirdiği kırk günden, İsa'nın İblis tarafından sırandığı çölde kaldığı kırk güne dek. Benzer şekilde İsa'nın mezarda geçirdiği kırk saat, Honorius tarafından dünyanın dört kısmının yeniden uyanışıyla açıklanır. İsa'nın mezarda geçirdiği kırk saat, daha sonra Aşai Rabbanî'de kırk saatlik bir süre için ara verilen Roma Katolik Kilisesinde "kırk Saat Bağlılık"a yol açmıştır, inanç sahibi kişi bu süre boyunca dua eder. (Schimmel, 2011, s.266).

İslami gelenekte kırk'ın önemi hem Kur'an'dan hem de ilk vahyini kırk yaşlarında alan Hz. Muhammed'in sözlerinden açıkça anlaşılır. Yahudi-Hıristiyan geleneğinde olduğu gibi bu sayı yas vaktiyle ya da sabırla beklemeyle bağlantılıdır. Dünyanın sonu yaklaştığında Mehdi kırk yıl yeryüzünde kalacaktır. Yeniden dirilişte gökler kırk gün boyunca dumanla kaplanacaktır ve ayrıca dirilişin kırk yıl süreceği düşünülür. Yahudilikte ve İslam'da kırk gün arınma dönemidir: doğumdan sonra kadınlar kırk gün yataktan çıkmazlar. Hristiyan gelenekte 2 Şubattaki Hazreti Meryem Yortusu, Meryem'in İsa'nın doğumunu izleyen loğusalığının bittiği ve gerekli arınma ayınının tamamlandığı anlamına gelir. Böyle ayınların, yine kırk gün süren İslami yas dönemlerinden sonra da gerekli olduğu düşünülür. Arınmanın daha modern biçimi, adının da işaret ettiği gibi kırk gün süren karantinedir. Arınma İslami gelenekte başka bir rol oynar, kurban edilecek hayvanların kesilmeden önce kırk gün özel bir yemle beslenmesi gerekir; ayrıca saç ve tırnakların kırk günde bir kesilmesi öğütlenir (Schimmel, 2011, s.268).

Sözlü kültürlerde kırk sayısına yüklenen anlamlara Anadolu'da çok yaygın olarak rastlanır, bunda "Kırklar söylencesi"ni yaşatan Alevî toplulukların önemli bir rolü olsa gerek (Dönmez 2010: 192). Bilindiği gibi kırklar tabirinin kökeni Hz. Muhammed'in miracına kadar uzanır. Nitekim Hz.

Muhammed'in Cenâb-ı Allah'la görüşmesi, Hz. Ali'nin sırrını öğrenmesi, Kırkların varlığından haberdar olması ve Kırklar cemine katılması olayı bu söylencede yer alır (Geniş bilgi için bkz. Melikoff, 2008, s.47; 2010, s.51; ayrıca kırklar cemi için bkz., 2011).

Kırk, büyük sayılar arasında en büyüleyici sayı olarak Orta Doğu'da, özellikle de İran ve Türkiye'de yaygın biçimde kullanılır (Schimmel, 2011, s.265). Gizemci İslam'da kırk (Arapça erbain, Farsça çihil, Türkçe kırk) ermiş önemli bir rol oynar; Türkiye'deki Kırklareli, bu ermişlerle ruhsal ilişkisinden dolayı bu adı almıştır<sup>18</sup> ve kırklara karışmak Türkçede "görünmez olmak" ya da tamamen ortadan yok olmak anlamına gelir. Kırk, günlük olaylarda kullanılan önemli bir yuvarlak sayıdır<sup>19</sup>. Türk kültür dünyasında en çok kullanılan sayılardan birisi kırk sayısıdır. Bu sayının üzerindeki kutsiyet, Türklerin gündelik hayatlarındaki bazı inanışlarında dahi görülmektedir. Vefat edenin kırkı, yeni doğanın kırkı, atasözleri ve deyimlerde kırk, anlatılarda zaman ifadesi olarak kırk gün kırk gece, insanla ilgili kırk vezir, kırk cariye vb. kırk sayısının önemini gösteren birkaç örnektir. Türk kültüründe kırk basması, kırkı çıkması, kırk yemeği, kırklama, kırklık dağıtılması gibi uygulamalar günümüzde de mevcuttur (Küçük 2013: 105).

Yukarıda yapmış olduğumuz inceleme kırk sayı motifinin Mısır ve Kitab-ı Mukaddes kökenli olduğunu düşündürmekle birlikte İslam öncesi ve sonrası Türklerin inanç tarihi ve kültürüyle ne denli senkretizme uğradığını da göstermektedir.

## 12. Ağaç kültürü

Ağaç kültürü ile ilgili inanış Akyazılı Sultan mezarının büyük bir kestane ağacı altında olması şeklinde öne çıkar. Ağaç kültürü insanlık ve inanç tarihi açısından en eski ve yaygın kültürlerden biridir.

Aslında her dinin tarihinde ve dünyanın her yerindeki her yaygın gelenekte kutsal ağaç ve bitkilerle ilgili rit ve simgelerle karşılaşırız. Bu materyallerin tümü, değişik çağ ve kültürlerden gelir (Eliade, 2005, s.314). Ne Fenomenoloji ne de dinler tarihi açısından "bir ağaç kültürü" hakkında konuşmak doğru değildir. Sade bir ağaca asla tapınılmamıştır. Ama her zaman ağaçtan tezahür eden bir şeyden ötürü ona hürmet edilmiştir. Eliade'ın naklettiğine göre Nell Porrt şöyle der: "Ağacın kendisi ile ilgili ağaç kültürü yoktur. Temsilin arkasında daima gizli bir takım ruhani varlıklar vardır." (2005, s.317). Bektaşî menkıbelerinde bu duruma birçok örnek vermek mümkündür. Jean Paul Roux'un iddiasına göre Dede Korkut Kitabı'nın her sayfası Türk paganizminin izlerini taşımaktadır. Yine yazar Kaşgarlı'nın eserinden de örnek vererek Türklerin dağ, su ve ağaçtan kurulu kutsal üçlüye yaptıkları duaların bunun açıkça göstergesi olduğunu söyler. Gövdesi yardımıyla, göksel dalları toprak altındaki köklerle temas ettirdiği

<sup>18</sup> Türk coğrafi terimler dizgesinde kimi yuvarlak "sayılar" asıl sayı değerinden farklı bir kavram ifade etmek üzere de kullanırlar. Bunların en önemlilerinden biri "çok sayıda" anlamına gelen "kırk" sayısıdır. Örneğin kırkgeçit, kırkağaç, kırkgöz, kırklar, Kırklar Dağı ve Kırklareli gibi isim olarak pek çok kullanım şekilleri vardır (Hasluck, 1995, s.141).

<sup>19</sup> Türk ve İran folklorunda kahramanların düğün şenlikleri genellikle kırk gün kırk gece sürer. Fıkraları Türkiye'nin her yanında anlatılan popüler şahsiyet Nasreddin Hoca, kocaların eşlerinin öğütlerini kırk yılda bir tutmalarını söyler. Gerçekten de Türkçede "kırk yılda bir" deyimini "hayatta bir defa" anlamına gelir ve Türkler birisiyle birlikte kahve içmenin kırk yıllık bir ilişki kura çağına inanırlar. Türkiye'de bir de şu sorulur: "kırk gün tavuk olmaksızın 1 gün horoz olmak daha iyi değil midir?" Türkçede kırk'ın kapsamlı bir yuvarlak sayı olarak gözüktüğü sayısız örnekler vardır (Schimmel, 2011, s.269).

düşünülen ve bazen de göğün dayanağı, direği olan bu kozmik ağaç Şamanizm’de büyük bir rol oynamaktadır. Çoğu kez yedi veya dokuz dalı bulunan, gövdesi üst delikten geçecek şekilde Yurt'un merkezine dikilen ağaç, Şaman’a kozmik yolculuğunda merdiven görevini görür. Bütün bunlar, kozmik eksen ve göğün dayanağı rolünde gördüğümüz ağacın aynı zamanda bir hayat kaynağı olduğunu da göstermektedir (2002, s.44, 154 vd., 181).

Geleneksel Türk Dinine göre ağaç Gök-Tanrı'nın simgelerinden biridir. Bu nedenle Türklerdeki ağaç sevgisi ve saygısını hiçbir zaman tapınmak olarak görmemek gerekir. Ağaca tapınma denilen olay, aslında çoğu zaman Oğuzların ağaca gösterdikleri saygının bir ifadesidir. "Hayat Ağacı/Evliya Ağacı" denilen kutsal inancına, sadece Türk mitolojisinde değil tüm dünya halklarının mitolojilerinde rastlanır. Türk etnik-kültürel geleneğine baktığımızda, önemli bir yer tutan ağaç miti, Türk düşüncesinde yaratılış nedeninin başlıca motiflerinden biri olarak gösteriliyor. Bu düşünceye göre, ilk insan dokuz budaklı bir ağacın altında yaratılmıştır. Türk mitolojisinde "Evliya Ağacı", tanrıya kavuşmanın yoludur. (Beydili, 2004, s.25). Yatırların yanı başında bulunan ağaçların kesilmesi çok büyük suç sayılır. Bu yasağı dinlemeyenler, çarpılma, ölüm gibi cezalara uğrar. Yatırların çevresinde biten kimi ağaçlar, çam, çınar, çitlembik, ardiç vb. kendiliklerinden de bir kut taşısalar gerek (Boratav, 1999, s.75).

Tanrıyı sembolize eden kutsal Evliya Ağaçlarının, Türk mitolojisindeki tanımına uygunluğu açısından birçok özelliği vardır. Tek ve benzersiz olması, ölümsüzlüğü sembolize etmesi, sığınacak yer olması gibi. Bu özellikler, aynı anda "Ulu Gök-Tanrı"nın taşıdığı özelliklerdir. Bunun için, yalnız ağaç kutsal bilinmiş ve onu kesmek günah sayılmıştır. Böylelikle, "Tanrı Dağı" gibi, "Evliya Ağacı" da Türk mitolojisindeki Gök Tanrıyı temsil eder (Beydili, 2004, s.26).

Türklerde tek başına duran "Ulu ağaç" sahibine güç ve refah getiren kutsal bir varlık olarak görülür. Bunu, Dede Korkut Kitabının her bölümünün sonunda tekrarlanan hayır duasından anlıyoruz: "Senin, ulu ve gölgeli ağacın hiçbir zaman kesilmesin!". Tek başına duran ağaç ayrıca iyi ve kötü cinlerin toplanma yeri olma özelliğine de sahiptir (Boratav, 2012, s.30). Ağaç, yaşam ve ölüm döngülerine boyun eğer ve üstünlüğünü yalnızca boyu, sağlamlığı, uzun ömrüyle, aynı zamanda olağanüstü bir yetenekle yaşamı yenileme özelliği ile de ortaya koyar. Dinamik yaşamın simgesidir. Eğer ağaç kutsal güçlerle yüklüyse, bunun nedeni dikey oluşu, topraktan bitmesi, yapraklarını kaybedip sonra onlara yeniden kavuşması, yani kendisini sürekli yenilemesidir (Roux, 2005, s.60). Ağaç, köklerini en uzak derinliklerine kadar toprağa saldı ve göğe uzandı için sınırsız olarak tasavvur edilir. O halde ağaç her şeyden önce sürekli olarak yeraltı dünyası ve gök dünyasıyla temasta olan, bu nedenle de iletişim yolu olan bir varlıktır (Roux, 2005, s.65).

Türkler ve Moğollar genellikle ölüyü bir ağacın altına gömerler. Bir efsanede Cengiz Han'ın, bir gün av sırasında altında dinlendiği ve "burası gömülmem için uygun yerdir" dediği büyük bir ağacın altına gömüldüğü anlatılır. Bu gerçek değilse bile en azından aktaranların inancını göstermesi açısından ilginçtir. Bu inanç Yakutlarda da vardır. Ölülerini kendilerine en güzel görünen ağacın altına gömerler. Mançular ölünün ardından söğüt ağacı dikerler. Ağacın ebedi yaşam kaynağı rolü en iyi cenaze törenlerinin incelenmesinde ortaya çıkar (Roux, 2005, s.362; 2002, s.290). Çin'de de hükümdar mezarlarına çam, bağlı beylerinkine ise servi ağacı dikilir (Esin, 2001, s.160).

Ağaç kültürüyle ilgili dikkati çeken bir başka nokta, aşağı yukarı Orta Asya sahasından Anadolu'ya kadar bu kültürün tespit edildiği her yerde ağaç-evliya münasebetine rastlanmasıdır. Ocak'ın naklettiğine göre Radloff, Sibiry'a'daki araştırmaları sırasında çeşitli yerlerde bazı ağaçlar yanında evliya mezarları tespit etmiş ve bunları ağaçlarda mevcut olduğuna inanılan ruhların, Müslüman evliya hüviyetinde şahıslanmış biçimi olarak yorumlamıştır. M. Bazin de, Kuzey İran'daki Sünni ve Şii bölgelerde takdis olunan ağaçlar yanında türbeler bulunduğunu, hemen hemen bütün seyyidlerin kabirlerinin çınar ağaçları dibinde yer aldığını söylemektedir. Ona göre bu durum, ya türbe bulunan yere ağaç dikilmesi geleneğiyle, ya da türbelerin takdis olunan ağaçlar dibine yapılması ile izah edilebilir (2012, s.138). Türklerde ağaç, ölüm ve dirilişin simgesidir. Cenaze törenlerinde sık rastlanan bir motiftir<sup>20</sup>. Bozkırlarda mezar yerinin üzerine ağaç dikme geleneği çok eskilerden beri süre gelen gelenektir. (Roux, 2002, s.290 vd.).

Ağacın bu şekilde insan hayatıyla alakadar görülmesi, aslın da, onun devamlı yeniden dirilen bir varlık sıfatıyla bizzat hayat taşıyıcısı olduğu inancıyla bağlantılıdır ve bunun kökü çok eskilere inmektedir. Ağacın bu özelliği dolayısıyla Türk ve Moğol toplumlarında mezarların ağaç altına yapıldığı yahut mezarlara ağaç dikildiği etnograflar tarafından ileri sürülmektedir (Ocak, 2012, s.133 vd.). Bu kültürün Sünni kesimde de olmakla beraber daha çok Kızılbaş ve Bektaşî zümrelerinde yer bulduğu söylenebilir. Yazılı edebiyat gözden geçirilirse, bu kültürün de dağ, tepe ve taş, kaya kültürlerindeki gibi, İslami bir kılığa bürünmüş olduğu görülür. Hz. Musa'nın Asası, Kâbe'nin Eşiği, Tüba Ağacı ve Hz. Muhammed'in altında biat aldığı Rıdvan Ağacı ve benzeri İslami gelenekteki birtakım unsurlar, bu konuda sık sık başvurulan araçlardır (Ocak, 2012, s.136). Sonuç olarak ağaç kültürü ile ilgili mevcut materyalleri çeşitli yönleriyle ele aldığımızda Türk toplumunun en eski devirlerinden bu yana belli başlı inançlardan biri olduğu açıkça görülmektedir.

### 13. Ateş kültürü

Ateş kültürü ile ilgili motif, Sarı Saltık'ın başında yanan kandilin gece gündüz hiç sönmeden yanmasıdır.

Türk halk kültürü ve etnografisinde ateşle ilgili hâlâ yaşamakta olan geleneksel inancına göre onu, Gök Tanrı'sı vermiştir. Tanrı tarafından gönderildiği düşünülen "ateş" hakkındaki diğer bir rivayet de onun, ulu cet Türk tarafından keşfedildiğidir. Altay mitolojik metinlerine göre ilk ateşi büyük Ülgen (Bay Ülgen) yakmış, sonra da ocağı kurup insanlara vermiştir (Beydili, 2004, s.437). Moğollara ateşle ilgili uygulamalar Türklerden geçtiği düşünülmektedir. Türkler arasında ateşin gökten indiği inancı yaygındır (Günay, Güngör, 2015, s.57).

"Türkler ateşe olağanüstü saygı duyarlar, suya ve havaya da saygı duyarlar ve yeri yüceltirler; ama Tanrı sıfatını yalnızca Göğün ve Yerin yaratıcısına verip taparlar." (Roux, 2005, s.57). Gardizi'ye göre Türklerin ateşe olağanüstü saygısı bu unsurun her şeyi temizlediği düşüncesine dayanıyordu. Menander Protektor, Bizans elçisi olarak Ağustos 568'de İstanbul'dan hareketle Türkistan'a giden Zemarkhos'tan

<sup>20</sup> Diğer Türk boylarından, Kırgızlar, Oğuzlar ve Hazarlarda, cesedi, tabut içinde bir ağaç dalına a smak; belinde kur ve kılıç, elinde kadehle otağ şeklindeki kubbeli mezara atıyla beraber gömmek veya müzik çalıp, nağmeler söyleyerek ırmaklara atmak gibi gelenekler de vardır (Esin, 2001, s.167; geniş bilgi için bkz., Roux, 1999, s.219 vd.).

aktardıklarına dayanarak, Türklerin elçiyi ve eşyasını, ateşten geçirip tütsüleyerek kötü ruhları kovmaya çalıştıklarını söyler (bkz., Esin, 2001, s.118 vd.; geniş bilgi için ayrıca bkz., Roux, 2002, s.233 vd.). Şamanist İnanç'a göre ateşin her şeyi temizlediğine, kötü ruhları ve kötü güçleri korkutarak kovduğuna inanılır (İnan, 1986, s.68). İran'da tapınma objesi olan ateş, Türklerde daha çok büyü aracı olmuştur. Eski Türklerde Şamanizm öncesi sihirbazlar şamanların görevini üstlenmiştir (Alp, 2009, s.38).

İslam öncesi Türklerde ateş kültünün mevcudiyetini açıklayan oldukça fazla tarihi habere sahibiz<sup>21</sup>. Ateşin, dört unsurdan biri oluşundan daha fazla bir yeri bulunduğu ve bu yerin, Orta Asya bozkırlarının sert iklimiyle olduğu kadar Hind-İran dinleriyle de sıkı ilişkisi olduğunu eldeki tarihi kaynaklardan anlamaktayız (Ocak, 2012, s.243; Roux, 2011, s.40; Esin, 1978, s.59; ayrıca bkz., Yörük, 2006, s.40 vd.). Bizans, Arap ve Fars kaynaklarının ateş kültünün mevcudiyetini haber verdikleri Türk zümrelerinin, Batı Göktürkleri, Uygurlar ve Kırgızlar gibi İran kültür ve inançlarının etkisinde kaldığı belirlenmiş zümreler olması ve bunlardaki kültürün İran'dakine çok benzerliği, İran tezini benimseyenlerin haklı olduklarını düşündürmektedir. İran dinleri üstünde çalışan araştırmacıların elde ettikleri sonuçlara bakılırsa, ateş kültünün Zerdüşt'ten bile çok önce var olduğu müşahede edilmektedir. Araştırmacılar, Zerdüşt tarafından sistemleştirilen ateş kültünün ortak bir eski İran-Hind menşesine bağlı olduğunu bildirmektedir (Ocak, 2012, s.246). Ocak, birkaç sahife sonra bu konudaki düşüncesini biraz daha ileriye taşıyarak ateş kültünün İran veya Hind etkisiyle Şamanizm'e de geçtiğini, Türklerdeki ateş kültünün bütün cephelerini, yukarıdaki izahata rağmen, yalnız Hind-İran etkisiyle açıklamaya çalışmanın konuya tam açıklık getirmeyeceğini, ateşin bozkır göçebe hayatındaki yeri hatırlandığında başlangıçta eski Türklerin ateş hakkında birtakım inançlarının olması gerektiğini, Şamanizm'de bütün bu etkilerin bir araya geldiğini söyler (Ocak, 2012, s.248).

### Sonuç ve Değerlendirme

Türklerin evliya ile ilgili dinî düşüncelerinin kaynağı, İslâm'a kadar; ağırlıklı olarak atalar kültü, Şamanizm sonra kısmen etkili olan, Hristiyanlık, Budizm, Mazdeizm ve Maniheizm gibi inançların etkisiyle oluştuğu gözlenmektedir. İslam'ın Türk halkları arasında tasavvufi boyutuyla kabul görüp yaygınlaşması ve gelişmesi XII. yüzyıldan itibaren Müslüman Türk evliya tipini de etkilemiştir. Bundan böyle İslami düşünceyle senkretizm olmuş gelecekte haber veren, hastaları iyileştiren, göklerde uçabilen ve ateşte yanmayan bir evliya tipi İslam dairesi içerisinde dinî ve tasavvufi metinlerde yerini almıştır.

Yaptığımız çalışmada Evliya Çelebi'nin Balkanlarda kayıt altına aldığı bilgiler arasında konu bütünlüğü olan yedi Bektaşî menkıbesi incelenmiş olup, anlatılan menkıbeler içerisinde görebildiğimiz kadarıyla on üç motif tespit edilmiştir. Bu motiflerin kökenleri hakkında aşağıdaki neticelere ulaşılmıştır.

<sup>21</sup> Ateşe saygı nişanesi olarak, Türk kağanlarının ateş tevlid eden, ağaca da hürmet ettikleri ve ağaçtan tahta oturmadıkları, Bizans ve Çin kaynaklarında anlatılır (bkz., Esin, 1978, s.96; 2001, s.118).

Bunlardan;

**Ateşte yanmama, gelecekte haber verme, binek, enstrüman çalma, alem-sancak-bayrak, ağaç kültü ve ateş kültü** olmak üzere incelediğimiz on üç motiften yedisinin kökenleri, doğrudan Türklerin İslam öncesi inançlarına işaret ettiğini söyleyebiliriz.

**Kuru odunun yeşil ağaca dönüşmesi, su üzerinde yürüme, yedi ve kırk sayısı** olmak üzere, dört motifin kökenleri de Kitab-ı Mukaddes ve Mezopotamya kaynaklıdır.

**Aynı anda birden fazla yerde bulunma** motifinin kökeni ise Kuran-ı Kerim kaynaklıdır.

**Ejderha ile mücadele** motifinin kökeni ise Çin kaynaklı olmakla beraber, Türklerin batıya doğru ilerleyişiyle birlikte İran ve Yunan etkisinden de bahsetmek mümkündür.

Her ne kadar bir kısım araştırmacılar Bektaşî menkıbeleri ile Hristiyan azizlerine ait menkıbeler arasında birçok benzerlik ve paralellik kurarak Bektaşî menkıbelerini Hristiyanlıktaki azizler kültüne bağlamak isteseler de yukarıda yaptığımız değerlendirmede görüldüğü üzere benzerlikler sadece dört motifte vardır. Bu durum bize söz konusu düşüncenin doğruluğunu gösterecek kadar veri sağlamamaktadır. Diğer taraftan Hristiyan coğrafyanın ortasındaki Balkanlarda anlatılan menkıbelerde yer alan on üç motiften yedisinin kökeninde Atalar kültü ve Şamanist unsurların bulunması bölgede Bektaşîliğin etkisini, Türk inanç ve kültürünün nedenli kökleştiğini göstermesi açısından önem arz eder. Başka önemli bir sonuç ise bu çalışma Türklerin İslamiyet'e girdikten sonra geçmiş kültürlerini tamamen unuttukları ve Müslüman Türkler arasında hiçbir izinin kalmadığı şeklindeki genellemeleri de boş çıkarmaktadır. Bütün inanç ve kültürlerde olan iç içe geçmişlik ve kaynaşmışlık yani senkretizm burada da etkin bir şekilde görülmektedir. Şamanizm bir din olmamakla birlikte, kendisine hemen hemen bütün dinlerde yaşam alanı bulmuştur. Her inançta ondan etkiler ve kesitler görmek mümkündür.

### **Etik Kurul İzni**

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.



## Kaynakça

- Alp, K. Ö. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya kültürel Sembollere Giriş*. Eflatun Yayınevi.
- Beydili, C. (2004). *Türk Mitoloji Ansiklopedik Sözlük*, (Çev. E. Ercan). Yurt Kitap-Yayın.
- Boratav, P. N. (1999). *100 Soruda Türk Folkloru*. Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi*. Bilgesu Yayıncılık.
- Buffalo, G. & Firedancer, S. (2007). *Şamanların Erk Hayvanları*, (Çev. B. Uluçer). Okyanus Yayıncılık.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ağaç Kitapevi Yayınları.
- Dönmez, B. M. (2010). Alevi Cem Ritüelinde Canlandırılan Kırklar Söylencesinin 'Şiir-Müzik-Dans' ile İlişkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(14), s.191-199.
- Drury, N. (t.y.). *Şamanizm* (Çev. E. Şimşek). Okyanus Yayıncılık.
- Eliade, M. & Couliano, I. P. (1997). *Dinler Tarihi Sözlüğü* (Çev. A. Erbaş). İnsan Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm* (Çev. İ. Birkan). İmge Kitapevi Yayınları.
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi* (Çev. M. Ünal). Serhat Kitapevi.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş* (Ayrı Basım). Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giri*. Kabalıcı Yayınevi.
- Erdem, S. (1989). *Alem*. TDV İslam Ansiklopedisi, C. 2, s.352-354.
- Ersoy, N. (2000). *Semboller ve Yorumları*. Zafer Matbaası.
- Et-Taberi. (1991). *Millîter ve Hükümdarlar Tarihi III* (Çev. Z. K Ugan ve A. Temir). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2006). *Seyahatname III/I* (Haz., Y. Dağlı, S. A. Kahraman). Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2006). *Seyahatname III/II* (Haz., S. A. Kahraman, Y. Dağlı). Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2010). *Seyahatname V/I* (Haz., S. A. Kahraman). Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2010). *Seyahatname V/II* (Haz., S. A. Kahraman). Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2010). *Seyahatname VI/I* (Haz., S. A. Kahraman). Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2010). *Seyahatname VI/II* (Haz., S. A. Kahraman). Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2011). *Seyahatname VII/I* (Haz., S. A. Kahraman). Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2011). *Seyahatname VII/II* (Haz., S. A. Kahraman). Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2011). *Seyahatname VIII/I* (Haz., S. A. Kahraman). Yapı Kredi Yayınları.



- Evliya Çelebi. (2011). *Seyahatname VIII/II* (Haz., S. A. Kahraman). Yapı Kredi Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (Haz.). (1958). *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli Vilayet-Nâme*. İnkılap Yayınevi.
- Günay, Ü. & Güngör, H. (2015). *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. Akademik Kitap Kulübü Yayınevi.
- Güngör, H. & Küçük, A. (1999). *Bütünlüğümüzün Kaynakları: Asya'dan Anadolu'ya Taşmanlar*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Güngör, H. (2010). *Şamanizm*. TDV İslam Ansiklopedisi, C. 38, s.325-328.
- Güngör, H. (2012). *Geleneksel Türk Dini*. TDV İslam Ansiklopedisi, C. 41, s.531-533.
- Hançerlioğlu, O. (1975). *İnanç Sözlüğü*. Remzi Kitapevi.
- Hançerlioğlu, O. (1984). *İslam İnançları Sözlüğü*. Remzi Kitapevi.
- Hasluck, V. (1991). *Bektaşiliğin Coğrafi Dağılımı* (Çev. T. Koca, A. N. Erginsoy). Ufuk Matbaası.
- Hasluck, F. W. (1995). *Anadolu'da ve Balkanlar'da Bektaşilik* (Çev. Y. Demirel). Ant Yayınları.
- Hasluck, F. W. (2006). *Bektaşilik Tedkikleri* (Çev. R. Hulusi). Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kapusuzoğlu S. & Burhanettin, Ç. M(t.y.). *Balkanlar'daki İlk Müslüman Türk İskânının Öncüsü Sarı Saltuk'm Makamları*, Ötüken Yayınları.
- Karadavut, Z. (2016). *Anadolu Veli Kerametlerinde Ahmet Yesevi Tesri* (Ed. Y. Yeşil). Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri III, s.717-724.
- Keleş, R. (2019). Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Sayı Sembolizm. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 23, s.561-586.
- Kiel, M. (2009). *Sarı Saltuk*. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 36, s.147-150.
- Korkmaz, E. (1994). *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. Ant Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1935). *Abdal*. Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi C. I, s.23-56.
- Köprülü, M. F. (1939). *Ortazaman Türk Devletlerinde Hukuki Sembollerdeki Motifler*. Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, C. II, 1932-39, s.33-52.
- Köprülü, M. F. (1943). *Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları*. Belleten C.VII, S. 25, 26, 27, s.379-485.
- Köprülü, M. F. (1972). *İslam Sûfi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Te'siri* (Çev. Y. Altın). AÜİFD, C. XVIII, s.141-152.
- Köprülü, M. F. (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2005). *Türk Tarih-i Dinîsi* (Haz. M. Ergun). Akçağ Yayınları.

- Küçük, M. A. (2013). Türk Destanlarında “Sayı” Motifinin Dinî Yansımaları. *Gazi Türkiyat Dergisi*, s. 13, s. 94-109.
- Maden, F. (2020). Babaeski’de Sarı Saltık (Saltuk) Baba Türbe ve Tekkesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 95, s.25-69.
- Melikoff, İ. (1993). *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları* (Çev. T. Alptekin). Cem Yayınevi.
- Melikoff, İ. (2008). *Destan’dan Masal’a* (Çev. T. Alptekin). Demos Yayınları.
- Melikoff, İ. (2010). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe* (Çev. T. Alptekin). Cumhuriyet Kitapları.
- Melikoff, İ. (2011). *Kırklar Cemi* (Çev. T. Alptekin). Demos Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1992). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2011). *Sarı Saltık Popüler İslam’ın Balkanlardaki Destanı Öncüsü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2012). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İletişim Yayınları.
- Ögel, B. (2006). *Türk Mitolojisi*. C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Perrin, M. (2003). *Şamanizm* (Çev. B. Arıbaş). İletişim Yayınları.
- Potapov, L. P. (2012). *Altay Şamanizmi* (Çev. M. Ergun). Kömen Yayınları.
- Roux, J. P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. A. Kazancıgil). Kabalıcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (Çev. A. Kazancıgil, L. Arslan). Kabalıcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi* (Çev. M. Y. Sağlam). Bilge Su Yayınları.
- Sarıkaya, M., Bardakçı, S., Necmettin, M. & Gürkan, N. (2013). İbnü’s Serrâc’a Göre Sarı Saltuk. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, s. 32 s.75-110.
- Schimmel, A. (2011). *Sayıların Gizemi* (Çev. M. Küpüşoğlu). Kabalıcı Yayınları.
- Şahin, H. (2004). *Menâkıbnâme*. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 29, s.112-114.
- Tan, M. N. (2019). *Tay*. TDV İslam Ansiklopedisi. C. Ek-2, s.582-583.
- Turan, O. (1941). *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*. Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (1999) *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. C. I, Boğaziçi Yayınları.
- Uçkun, R. (2014). *Saltukname’de Sarı Saltuk Gazi’ye Atfedilen Kerametler*. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması 26-28 Mayıs 2014 Eskişehir, s.131-144.
- Uludağ, S. (2002). *Keramet*. TDV İslam Ansiklopedisi, C. 25, s.265-268.
- Uludağ, S. (2013). *Velî*. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 43, s.25-28.
- Wilkinson, K. (2011). *Semboller ve İşaretler* (Çev. S. Toksoy). Alfa Yayınları.

Yüksel, H. A. (1980). Türk Folklorunda 7 (Yedi) Sayısı. *Erciyes: Aylık Sanat ve Fikir Dergisi*, s. 29, s.18-22.

Yörükan, Y.Z. (2006). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. Ötüken Neşriyat.

